ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ

(ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਸੰਪਾਦਕ :

ਸਤਪਾਲ ਭੀਖੀ

ਅਨਿਲ ਆਦਮ

ਮੁਫ਼ਤ ਭੇਟਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:

ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ (ਰਜਿ.),

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਨਵੰਬਰ 2016 ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਛਪਿਆ 10,000

ਸਭ ਹੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ (ਰਜਿ:)
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਸਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:

ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ

ਜੈਤੋ ਮੰਡੀ–151202

Phone: 01635-503415

ਮੁੱਲ : ਪਾਣੀ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਅਹਿਦ ।

ਸਮਰਪਿਤ

ਹਰ ਉਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ
ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ
ਇਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਬਚਾਉਣ
ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਉਪਰਾਲੇ
ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਤਤਕਰਾ

ਮੁੱਖ ਬੰਦ -ਡਾ.ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ **7**
ਭੂਮਿਕਾ-1 -ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ **15**
ਭੂਮਿਕਾ-2 -ਉਮੇਂਦਰ ਦੱਤ **21**
ਸੰਪਾਦਕੀ -ਸੱਤਪਾਲ ਭੀਖੀ **29**
ਬੋਲ ਰਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ **31**
ਕਾਵਿ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ
ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ **33**
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ **34**
ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ **34**
ਸ.ਸ.ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' **35**
ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ **37**
ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ **37**
ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ **38**

ਕਾਵਿ ਸਰਵਰ
1. ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ **39**
2. ਅਨੂਪ ਵਿਰਕ **41**
3. ਅਨਿਲ ਆਦਮ **42**
4. ਅਮਨਦੀਪ ਸ਼ਾਹਕੋਟੀ **43**
5. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਂਕੇ **44**
6. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ **46**
7. ਅੰਬਰੀਸ਼ **47**
8. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਿਤੋਜ **48**
9. ਸਤਪਾਲ ਭੀਖੀ **51**
10. ਸਰਵਨ ਰਾਹੀ **52**
11. ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ **53**

12. ਸੁਖਪਾਲ 54
13. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ 55
14. ਸੁਰੋਦ ਸੁਦੀਪ 56
15. ਪ੍ਰੋ. ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮੀਤ 57
16. ਹਰਮੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 58
17. ਹਰਵਿੰਦਰ 59
18. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਹੋਤਾ 63
19. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ 64
20. ਕਵਿੰਦਰ ਚਾਂਦ 65
21. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੱਧੂ 66
22. ਗੁਰਨਾਮ ਢਿੱਲੋਂ 67
23. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ 68
24. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਰੱਤੂ 70
25. ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਜਗਰਾਓਂ 71
26. ਜਸਵਿੰਦਰ 72
27. ਗੁਰਿੰਦਰ ਕਲਸੀ 72
28. ਜਸਵਿੰਦਰ ਧਰਮਕੋਟ 73
29. ਜਸਪਾਲ ਘਈ 74
30. ਜੈਪਾਲ 76
31. ਜਸਵੰਦ ਜ਼ਫ਼ਰ 76
32. ਡਾ.ਡੀ.ਪੀ.ਸਿੰਘ 77
33. ਡੀ.ਪੀ.ਜਿੰਦਲ 78
34. ਤਰਸੇਮ 79
35. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰੌਂਤਾ 80
36. ਦਵਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ 82
37. ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ 83
38. ਦੇਵ 84
39. ਦੇਵਨੀਤ 85

40. ਦੀਪ ਜ਼ੀਰਵੀ 86
41. ਧਰਮ ਕੰਮੇਆਣਾ 87
42. ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ 88
43. ਨਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਕੌਰ 89
44. ਪਰਮਜੀਤ ਸੋਹਲ 90
45. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ 91
46. ਪੰਮਦੀਪ 93
47. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ 93
48. ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਪੱਤੋ 94
49. ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ 95
50. ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ 96
51. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸੰਧੂ 97
52. ਬੀ.ਐਸ.ਬੀਰ 98
53. ਭੁਪਿੰਦਰ ਫ਼ੌਜੀ ਭੀਖੀ 101
54. ਮਹਾਂਦੇਵ ਸਿੰਘ 102
55. ਮਨਮੋਹਨ 104
56. ਮਨੀ ਸਿੱਧੂ 105
57. ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਰਾਏ 106
58. ਮਲਵਿੰਦਰ 107
59. ਰਾਜੀਵ ਖ਼ਿਆਲ 109
60. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਮੀਰ 109
61. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਰੌਂਤਾ 110
62. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ 110
63. ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਾਇਣ ਭੀਖੀ 111
64. ਵਨੀਤਾ 112
65. ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ 114
66. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ 116
66. ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੱਸਾ 117

ਮੁੱਖ ਬੰਦ

* ਡਾ: ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੁੰਨ ਅਤੇ ਅਫੁਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਅਰਥਾਤ, ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਸੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੂਕਾਰਾ ॥ ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ॥
ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥੧॥

....

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਨ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ॥ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ਉਦੈ ਨਹੀ ਆਸਤ॥
ਕਹਤਾ ਬਕਤਾ ਆਪਿ ਅਗੋਚਰੁ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਦਾ ॥੧੩॥

(ਅੰਗ ੧●੩੫)

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ '**ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ**' (ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤ ਬਣਾਏ, ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੋਇਆ; ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

"ਆਪੀਨੈ੍ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ੍ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥
ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥"

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ (ਅੰਗ ੪੬੩)

ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬੜਾ ਅਚੰਭਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਏਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੁਦਰਤਿ ਵਿਚ ਆਪ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

"ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ॥ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨਾ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥੧॥"

(ਅੰਗ ੪੬੯)

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥ ਵਖਤੁ ਵੀਚਾਰੇ ਸੁ ਬੰਦਾ ਹੋਇ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਇ ॥ ਜਾ ਕੀਮਤਿ ਪਾਇ ਤ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ॥

(ਅੰਗ ੮੪)

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥
ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਾਲੀਕਾਰ ॥ ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥

(ਅੰਗ ੩)

ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਯਥਾਰਥ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤੇਰਾ ਵਰਨੁ ਨ ਜਾਪੈ ਰੂਪੁ ਨ ਲਖੀਐ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕਉਨੁ ਬੀਚਾਰੇ ॥
ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਰਵਿਆ ਸ੍ਰਬ ਠਾਈ ਅਗਮ ਰੂਪ ਗਿਰਧਾਰੇ॥

(ਅੰਗ ੬੭●)

ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੱਤ ਹੈ ਪਾਣੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸੁਤਿੰਦਰ ਨੂਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ '**ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ**' ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਇਹ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ:

'ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ'

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਥਾਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰਤ-ਦਰ-ਪਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਚੰਦਰਮਾ 'ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਮੰਗਲ 'ਤੇ ਵੀ ਰਾਕਟ ਭੇਜੇ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਉੱਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਅਨਮੋਲ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਖ਼ਰਚੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦਾਤਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

"ਜੀਆ! ਉੱਤਰ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਤੋਂ ਨਦੀਆਂ ਵੇਖ ਨੀਵਾਣ ਵੱਲ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ।"

ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜਿੱਥੇ ਨਿਮਰਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਆਕੜ ਵੀ ਸਹਿਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਬਾਂਸ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਝੁੱਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਦੀ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਇੰਞ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸਾਗਰ ਪੁੱਛਦਾ :-

ਨਦੀਏ ! ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਬੂਟੀਆਂ ਲਿਯਾਵੇਂ,
ਪਰ ਨਾ ਕਦੀ ਬੈਂਤ ਦਾ ਬੂਟਾ ਏਥੇ ਆਣ ਪੁਚਾਵੇਂ ?

ਨਦੀ ਆਖਦੀ:-

ਆਕੜ ਵਾਲੇ ਸਭ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਸਕਾਂ,
ਪਰ ਜੋ ਝੁਕੇ ਵਗੇ ਰਉਂ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਉਸ 'ਤੇ ਜਾਵੇ।

ਪਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਤੁਰੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬੁੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਡਾ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵੱਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਕਿ ਵਗਦੇ ਸੁਹਾਂਦੇ ਨੇ।
ਖੜਦੇ ਬੁਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ॥

ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਸ਼ਮਾ ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੀਨੇ ਖਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਧੀ,
ਉਹ ਕਰ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ
ਨਿਹੁ ਵਾਲੇ ਨੈਣਾਂ ਕੀ ਨੀਂਦਰ
ਉਏ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਏ ਵਹਿੰਦੇ

ਅਨੂਪ ਵਿਰਕ ਜੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੂਰ' ਤੁਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜੋ ਮਾਵਾਂ ਜਿਹਾ
ਵਰ੍ਹੇ ਅੰਬਰ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਜਿਹੜਾ ਵਸਦਾ ਏ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਉੱਜੜੇ ਘਰੀਂ
ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੀ ਵਾਂਗੂ ਨਿਥਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਅੱਤ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੌਣ ਭਾਦਉਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਮੀਂਹ ਬਣ ਕੇ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕੁੜੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ, ਪੀਘਾਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਕੂੰਜਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਮਿਲ-ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇੰਞ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

'ਜਿਹੜਾ ਪਾਣੀ ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰੇ
ਉਹ ਔੜਾਂ 'ਚ ਬਣਕੇ ਘਟਾਵਾਂ ਵਰ੍ਹੇ
ਉਹਨੂੰ ਧੀਆਂ ਤੇ ਤੀਆਂ ਉਡੀਕਣ ਸਦਾ
ਉਹ ਬੋਹੜਾਂ ਤੇ ਪਿੱਪਲਾਂ ਦੀ ਛਾਵਾਂ ਜਿਹਾ।'

ਸਾਵਣ ਦਾ ਮੀਂਹ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸਭ ਜੀਆਂ ਦਾ ਅੰਨ-ਦਾਤਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਹਰਿਆਲੀ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਘਾਹ ਉੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਨਾਲ ਕੀੜੇ-ਮਕੌੜੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਈ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ 'ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ਝਿਮ ਝਿਮਾ ਹਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ॥
ਦੁਖ ਭੁਖ ਕਾੜਾ ਸਭੁ ਚੁਕਾਇਸੀ ਮੀਹੁ ਵੁਠਾ ਛਹਬਰ ਲਾਇ ॥
ਸਭ ਧਰਤਿ ਭਈ ਹਰੀਆਵਲੀ ਅੰਨੁ ਜੰਮਿਆ ਬੋਹਲ ਲਾਇ ॥

(ਅੰਗ ੧੨੫●)

ਮੀਂਹ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਅਤੇ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੰਦ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਮਨ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਬਾਰਹਮਾਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਸਾਵਣਿ ਸਰਸੀ ਕਾਮਣੀ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਪਿਆਰੁ ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਤਾ ਸਚ ਰੰਗਿ ਇਕੋ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ॥

ਬਿਖਿਆ ਰੰਗ ਕੂੜਾਵਿਆ ਦਿਸਨਿ ਸਭੇ ਛਾਰੁ ॥
ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਪੀਵਣਹਾਰੁ ॥
ਵਣੁ ਤਿਣੁ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗਿ ਮਉਲਿਆ ਸੰਮ੍ਰਥ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰੁ ॥
ਹਰਿ ਮਿਲਣੈ ਨੋ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ ਕਰਮਿ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰੁ ॥

(ਅੰਗ ੧੩੪)

ਜਦੋਂ ਮੀਂਹ ਵਰਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਭ ਉੱਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਰੌਂਤਾ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇੰਵ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

"ਪਾਣੀ ਵਾਂਗੂੰ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਰੱਖੀਂ ਮੇਘਲਾ ਬਣਕੇ ਵਰਸੀਂ ।
ਊਚਾਂ-ਨੀਚਾਂ, ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਣੀ ।
ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਨਿਮਰ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਸਕੇ
ਏਕੇ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਚਲਦੀ ਰਹੂ ਕਹਾਣੀ ।"

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਬੱਚੇ ਤਾਰੀਆਂ ਲਗਾਉਂਦੇ, ਅਠਕੇਲੀਆਂ ਕਰਦੇ, ਛੱਪੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਝਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਫੜ ਕੇ ਹੀ ਤਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਂਝ ਇੰਵ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ :

'ਕੋਈ ਸਮਝੇ ਨਾ ਸਮਝੇ
ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਰਹੀ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੇ
ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ
ਕਿ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਜੀਆਂ ਦਾ
ਨਹੁੰ ਮਾਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਸਭ ਜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਸੇ ਨਾ ਰਹਿਣ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਿਆਓ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਘਟ

ਗਏ ਹਨ। ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਨਲਕਾ ਲਗਵਾਇਆ, ਝੁੱਗੀ-ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਲਕਾ ਲਗਵਾਇਆ, ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਹੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ **'ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ'** ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨਲਕਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨ ਵਿਚ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ :

'ਤੇਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ;
ਸੋਚਦਾ, ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਂਦਿਆਂ,
ਕਿਸਨੇ ਲਗਵਾਇਆ ਨਲਕਾ
ਕੌਣ ਹੈ ਉਹ !
ਜਿਸ ਕੋਲ ਅਜੇ ਹੈ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਫ਼ਿਕਰ।'

ਪਾਣੀ ਵਰਗੀ ਰੱਬ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪੈਸਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਤਜਾਰਤ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਸਮਝ ਲਿਆ । ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ੁਦਾਈ ਹੋ ਗਏ, ਸਾਰਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਮਲੀਨ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ; ਜਿਹੜੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੌਂਹ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਰੱਬ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਸੁੱਚਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮਾਂ ਹੁਣ ਡਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਬੀਮਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ । ਅਜੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਸੱਤ ਲੱਖ ਲੋਕ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਲੱਗੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਰੱਤੂ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

'ਗੁਰੂਆਂ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਸਾਂ ਕਦਰ ਨਾ ਜਾਣੀ ਬਈ ।
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਸੀ ਪਾਣੀ ਬਈ ।

ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਘਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਵੀਰਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਸ਼ੁਰੂ ਤਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਪਰ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਜਿਵੇਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

"ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਜਦ ਨੇ ਸੁੱਕਣੇ, ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੇ ਫੁੱਲ ਨੇ ਮੁੱਕਣੇ,
ਚਾਰੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹੋਊ ਉਦਾਸੀ, ਮਹਿਕਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਲੁੱਟਣੇ।

ਬਹਾਰਾਂ ਨੇ ਜਦ ਰੁੱਸ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਕਿਹੜਾ ਮੋੜ ਲਿਆਵੇਗਾ,
ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੱਸੋ ਕੌਣ ਬਚਾਵੇਗਾ ?"

ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਜੰਗ ਪਾਣੀ ਕਰਕੇ ਹੋਵੇਗੀ । ਕਵਿੰਦਰ ਚਾਂਦ ਕਵੀ ਨੇ ਗਜ਼ਲ ਵਿਚ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਇੰਝ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ:

'ਅਸਾਡੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਸੋਮੇ, ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਤਾਂ ਸੁੱਕਣਗੇ,
ਸਾਡੀ ਸੁੱਚਤਾ ਪਾਣੀ, ਅਸਾਡੀ ਆਸਥਾ ਪਾਣੀ,
ਜੇ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕ ਫਿਰ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣਗੇ,
ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਪਾਣੀ ।'

ਸੋ ਵੀਰੋ ਅਤੇ ਭੈਣੋਂ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨਾ ਸਮਝ ਬੈਠੋ, ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਪਾਣੀ ਮਲੀਨ ਨਾ ਕਰੋ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੋ ਜਿਹੜਾ ਵਿਕਾਸ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬੰਜਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ । ਦਵਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਇਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ :

ਸੱਚੋ ਸੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੀਂ, ਮੰਨ ਅੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਂ,
ਪਾਣੀ ਹੈ ਅਨਮੋਲ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ, ਇਸਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰੀਂ ।

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੋ: "ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਗੇ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਪਵੇਗਾ, ਚਸ਼ਮੇ ਫੁੱਟਣਗੇ, ਪਾਣੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਟੋਬੇ ਭਰਨਗੇ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ:

"ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਦਸ ਲੱਖ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਹੈਕਟੇਅਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਰਕਬਾ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਰਕਬੇ ਦੀ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ ਗਈ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਰਕਬਾ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਰੇਤ ਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ । ਧਰਤੀ ਰੇਤ ਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੀ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਵਿਚੋਂ ੨੧ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਵਿਚੋਂ ੬੬ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੋਣ।

ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸੰਨ ੧੯੫੧ ਵਿਚ ਉਸ ਰਕਬੇ ਵਿਚੋਂ ੧੦੦ ਵਿਚੋਂ ੨੩ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਪਰ ਸੰਨ ੧੯੯੯ ਵਿਚ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਘਟ ਕੇ ੧੦੦ ਵਿਚੋਂ ੧੦ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਕਟਾਈ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਰੁੱਖ ਲਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਨਾ ਕੱਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੋਕੇ ਆਉਣਗੇ, ਕਾਲ ਆਉਣਗੇ, ਧਰਤੀ ਖੁਰੇਗੀ ਤੇ ਰੇਤ ਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ । ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਲੋਕ ਅਣਿਆਈ ਮੌਤ ਮਰਨਗੇ ।"

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਾ ਖੁਭੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ :

ਮਾਇਆ ਹੋਈ ਨਾਗਨੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ ॥
ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ਤਿਸ ਹੀ ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ॥

(ਅੰਗ ੫੧੦)

*ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ
ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ

-ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ॥ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੪੭੨)

ਪਾਣੀ ਪਹਿਲਾ ਜੀਓ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਸਗਲ ਪਸਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਜਾਨ ਹੈ । ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵੱਸੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਨਿਰੇ ਪੱਥਰ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਚਿੰਤਤ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਥੱਲੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਸਰ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਹੈ । ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲ ਜਾਣਗੇ । ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਮੌਸਮ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲਦਿਆਂ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆਉਣਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਦਰਿਆ ਸੁੱਕ ਜਾਣਗੇ । ਸਤਿਲੁਜ, ਬਿਆਸ, ਰਾਵੀ, ਜਿਹਲਮ, ਚਨਾਬ ਪੰਜੇ ਦਰਿਆ ਰੇਤ ਬਣ ਜਾਣਗੇ । ਗੰਗਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦਰਿਆ ਵੀ ਸੁੱਕਣਗੇ। ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਾਨੂੰ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਗੜ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤਕ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ । ਬਰਫ਼ਾਨੀ ਧਰਤੀਆਂ ਦੀ ਬਰਫ਼ ਪਿਘਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਬਾਰੇ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਹਨ । ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਧਰਤੀਆਂ ਬੰਜਰ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਉੱਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗਜ ਉੱਚਾ ਉਛਾਲ ਆਵੇਗਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ ਡੁੱਬਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਗਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੀ ਹੈ :

੧. ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੮)

੨. ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥

(ਅੰਗ ੫੯੫)

੩. ਮਿਲਿ ਪਾਣੀ ਜਿਉ ਹਰੇ ਬੂਟ ॥ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਤਿਉ ਹਉਮੈ ਛੂਟ ॥

(ਅੰਗ ੧੧੮੧)

੪. ਬਾਬੀਹਾ ਜਲ ਮਹਿ ਤੇਰਾ ਵਾਸੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਮਾਹਿ ਫਿਰਾਹਿ ॥
ਜਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੂਕਣ ਪਾਹਿ ॥
ਜਲ ਥਲ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਵਰਸਦਾ ਖਾਲੀ ਕੋ ਥਾਉ ਨਾਹਿ॥

(ਅੰਗ ੧੨੮੨)

੫. ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਸਭੁ ਜਲੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਕੋਇ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਸੋ ਜਨੁ ਮੁਕਤੁ ਸਦਾ ਹੋਇ ॥

(ਅੰਗ ੧੨੮੩)

ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਵੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕਾਵਿ ਨੇ ਵੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਚਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਜਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਲ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਛੂਟ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਜਲ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਜਲ ਹੈ :

ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਸੂਫੀ ਤੱਸਵੁਫ ਦੀ ਗੱਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਿਹਨ ਰਾਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਪਾਣੀ ਭਰ ਭਰ ਗਈਆਂ,
ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਵਾਰ।
ਇਕ ਭਰ ਆਈਆਂ ਇਕ ਭਰ ਚੱਲੀਆਂ,
ਇਕ ਖਲੀਆਂ ਬਾਂਹ ਪਸਾਰ ।

ਪਾਣੀ ਪੋਹ ਪਵਨ ਭੱਠ ਪਈਆਂ
ਲੱਦੇ ਹੋਤ ਤਾਂ ਉੱਘੜ ਗਈਆਂ ।

ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਲੰਕਾਰ, ਪ੍ਰਤੀਕ, ਚਿਹਨ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਦਰਿਆਵਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੇ ਚਿਹਨ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਸਾਰ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪਾਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹੈ । ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤਾਜ ਮਹਲ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਪਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ :-

ਸੁੱਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ,
ਤਾਜ ਮਹਲ ਦਾ ਸਾਇਆ ।
ਜਾਵੇ ਜਮਨਾ ਹਰਨ ਵਾਸਤੇ,
ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲੁਕਾਇਆ ।

ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਾਤੀ, ਪ੍ਰਗਤੀ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ 'ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਢੇਰ ਅਜੇ' ਦੀ ਅਲੰਕਾਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਢੇਰ ਅਜੇ,
ਟਿੰਡਾਂ ਲਾਣੇ ਕਈ ਗੇੜ ਅਜੇ ।
ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਵਣ ਵਾਲਾ ਹੈ,
ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਖਿੱਤੀਆਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ।

ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਭਾਵ, ਪਿਆਸ, ਰੁਮਾਂਸ ਵੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੰਦੇ ਹਨ :

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਤਾਰੂ ਦਿਲ,
ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਤਿਪ ਨੂੰ ਤਰਸੇ ।
ਤਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਦੋਏ ਮਾਰੇ,
ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿਚ ਬੁਝ ਗਏ ਅੰਗਿਆਰੇ ।

-●-

ਝੀਲ ਦਿਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਹੀ ਚੁਗਾਠ ਵੇ ।
ਦਿਲ ਦਿਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਲਵੇ ਕੌਣ ਹਾਥ ਵੇ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਜਦੋਂ 'ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ' ਵਿਚ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ "**ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਈ ਜ਼ਹਿਰ**" ਦੇ ਮੈਟਾਫਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਚਿਹਨ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਚਿਹਨਿਕ ਵੀ

ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ :-

ਕਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਹਿਰ ਰਲਾ,
ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਧਰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਲਾ।

ਉਹ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਨੌ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗ ਲਾਉਣਾ, ਨਦੀਏਂ ਪੈਰ ਪਾਉਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਚਿਹਨਕਾਂ ਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਸੰਸਾਰ ਫੈਲਦਾ ਹੈ:

ਅੱਜ ਮਾਘ ਦੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਨਦੀਏਂ ਪੈਰ ਪਾਇਆ,
ਬੜੀ ਕੱਕਰੀ ਰਾਤੇ ਇਹ ਨਦੀ ਕੋਸੀ ਸੀ
ਗੱਲ ਅਣਹੋਈ-
ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਗ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਨਦੀ ਦੁੱਧ ਦੀ ਹੋਈ
ਕੋਈ ਨਦੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਨ੍ਹਾਤੀ
ਏਸ ਤਲਵੰਡੀ ਇਹ ਕਹੀ ਨਦੀ ? ਕਿਹਾ ਸੁਪਨਾ ?

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਬਿੰਬ, ਅਲੰਕਾਰ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੇ ਚਿਹਨ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਾਣੀ/ਜਲ ਦੇ ਚਿਹਨਕ ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ, ਵਰਖਾ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਗੁਮ ਸੁਮ ਹੋ ਗਏ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਆਰੇ ।
ਲਗਦਾ ਧਰਤੀ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਗਈ, ਮੁਕ ਗਏ ਵੰਡ ਕਿਨਾਰੇ।
ਟਿੱਲਿਆਂ ਉੱਤੋਂ ਆਉਣ ਝਲਾਰਾਂ, ਪਾਣੀ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਂਦਾ।
ਆਖੇ ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਲਿਆਓ, ਵੇਖੋ ਕਿੰਜ ਰਜ਼ਾਂਦਾ।
ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਰਲਿਆ, ਬਣ ਗਏ ਆਪੇ ਗੰਡੋਏ,
ਜਾ ਮੁੜ ਸੂਰਜ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਮੁੜ ਆਪੇ ਮੋਏ।

(ਸਾਈਂ ਅਖਤਰ ਹੁਸੈਨ)

ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ,
ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਵਾਵਾਂ।

ਫ਼ਸਲ ਫਲ ਫੁੱਲ ਅੰਤ ਨ ਕੋਈ,
ਕੀ ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਕੀ ਕੀ ਖਾਵਾਂ।
(ਜਮਾਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰੀ)

ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਇਆ ਉਹਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰਗਤੀਕਤਾ ਹੋਰ ਸਹਿਜ ਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਈ। ਇਹ ਚਿਹਨ ਉਹਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕਿਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਚਿਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸੌਂਦਰਯ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

੧. ਗਿੱਟੇ ਗਿੱਟੇ ਪਾਣੀ ਗਲ ਗਲ ਚਾਨਣ,
ਕਿਸ ਵਿਧ ਜਾਣਾ ਪਾਰ ਨੀ ਅੰਮੀਏ।

੨. ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣ,
ਚੁੰਮਣ ਹੁਣੇ ਸੁਹਾਏ।
ਪਾਣੀ ਪੈਰ ਨਾ ਪਾ, ਚੁੰਮਣ ਦੀ
ਅੱਖ ਮਤੇ ਹੁੰਗਲਾਏ।

੩. ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਲੋਕ ਭੋਗ ਕੇ
ਓੜਕ ਉਮਰ ਵਿਹਾਣੀ।

੪. ਚਾਂਗਰ ਸੁਣਕੇ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਜੇ ਆ ਜਾਏ ਉਤਾਹਾਂ।
ਤਾਂ ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਵਾਂ,
ਜੇ ਨਾ ਆਏ ਤਾਂ ਸੁੱਤਾ ਪਾਣੀ,
ਕੰਕਰ ਮਾਰ ਬੁਲਾਵਾਂ।

ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਤੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਿਹਨ ਤੇ ਚਿਹਨਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਧਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਤੇ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ :

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ:

ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਮਨਫ਼ੀ
ਪਾਣੀਆਂ 'ਚੋਂ ਪਿਆਸ ਕਦੇ
ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਸਹਿਰਾ
ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਾਇਨਾਤ ਆਪਣੀ
ਪਾਣੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ
ਪਾਣੀ ਜੰਮ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਬੀਰ ਵਿਚ
ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੰਤਾਪ ਹੁੰਦਾ
ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਰਲਾਪ ਹੁੰਦਾ
ਨਾ ਛੋਹ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ।

ਪਾਣੀਆਂ ਕੋਲ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਰਤੀ ਸੰਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਤ੍ਰਾਹ ਰਹੇ ਹਨ।

ਡੀ. ੧੩੨, ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਗਾਰਡਨ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ੧੫

ਜਲ-ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਚਾਵੇਗੀ ਉਸ ਦੀ ਜਲ ਪ੍ਰੰਪਰਾ

ਉਮੇਂਦਰ ਦੱਤ

ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ' ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨੰਬਰ ੧ ਸੂਬਾ ਐਲਾਨਿਆ ਹੈ । ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ ਦਾ ਇਹ 'ਕਰਮਕਾਂਡ' ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤਾਂ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਕ ਝੂਠੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਤੋਂ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਨੰਬਰ ਇਕ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਅਸਲ ਵਿਚ ਚੌਗਿਰਦੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੌਗਿਰਦੇ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ, ਫਾਈਵ ਸਟਾਰ ਹੋਟਲ, ਮੈਟਰੋ ਰੇਲ, ਕ੍ਰਿਕਟ ਸਟੇਡੀਅਮ, ਮਾਲ ਅਤੇ ਫਲਾਈ ਓਵਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਐਲਾਨਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ? ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਅਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ ? ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਜੋਕਾ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਖ਼ਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਧਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ । ਇਹ ਵਿਚਾਰਹੀਣ, ਵਿਵੇਕਹੀਣ, ਕਲਪਨਾ ਵਿਹੀਣ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ।

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਬੇਆਬ ਹੋਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਜਲ ਸੋਮੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਬਦਾਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਲ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਹੰਭਲਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਬੇਆਬ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਲ-ਸੰਕਟ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ

ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਿਹਤ, ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੇ ਜਲ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੈਂਕੜੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਲ-ਸੰਕਟ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਤਨਾਅ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਨੇੜਲਾ ਪਿੰਡ ਲਹਿਲ ਕਲਾਂ ਜਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਗਜੇਵਾਸ । ਪਾਣੀ ਕਾਰਨ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ, ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਆਉਣ ਤੇ ਫੇਰ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਚੱਕਰਵਿਊ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਕਾਊ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨਪੁਰਾ (ਬਠਿੰਡਾ) ਅਤੇ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਮਾਨਸਾ) ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਮੁਥਾਜ ਹਨ । ਦੂਰ ਦੁਰੇਡਿਓਂ ਪੀਣਯੋਗ ਪਾਣੀ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਢੋਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਪੀਣਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜਲ-ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵਾ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਟਰੈਕਟਰ, ਟਰਾਲੀਆਂ, ਜੀਪਾਂ ਤੇ ਗੱਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਢੋਂਦੇ ਵੀ ਆਮ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਕਟ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਵੀ ਧਕੇਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਜੋਕਾ ਜਲ-ਸੰਕਟ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹੈ ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਕਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੰਕਟ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ੫੩ ਬਲਾਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਐਲਾਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸੰਨ ੧੯੯੫ ਵਿਚ ੮੪ ਅਤੇ ੨੦੦੫ ਵਿਚ ੧੦੯ ਬਲਾਕ ਇਸ ਕਾਲੀ ਪੱਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਬਾਕੀ ਬਚੇ ੨੬ ਵਾਈਟ ਜ਼ੋਨ ਭਾਵ ਉਹ ਬਲਾਕ ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਉਪਲਬਦ ਹੈ, ਵਿੱਚੋਂ ਬਠਿੰਡਾ, ਅਬੋਹਰ, ਮੁਕਤਸਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ੯ ਬਲਾਕ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਾਈਟ ਜ਼ੋਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਜਾਂ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸਾਲ ੧੯੭੩ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ੩ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਇਲਾਕਾ ੧੦ ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਪਾਣੀ

ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੯੯੭ ਵਿਚ ੨੮ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ੨●●● ਵਿਚ ੫੩ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ੨●●੨ ਵਿਚ ੭੬ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਸੰਨ ੨●●੪ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ੯● ਫੀਸਦੀ ਇਲਾਕਾ ੧● ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਸਾਲ ੧੯੮● ਵਿਚ ੩੭੧੨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ । ਸਾਲ ੧੯੯● ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਕੜਾ ੬੨੮੭ ਪਿੰਡਾਂ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਸਾਲ ੨●●● ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ੮੫੧੮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ੧੨੪੨੩ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੧੮੪੯ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਪਲੀਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰੇ ਨਾਲੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ ਹੋਵੇ, ਸਤਲੁਜ ਜਾਂ ਬੁੱਢਾ ਦਰਿਆ,ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਵੇਈਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੁਰਾਹੇ ’ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ । ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਰਗਾ ਕਰਮ ਹੈ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ ? ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ? ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਨਾ ਅਵੇਸਲਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਪਾਣੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲਾ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਵੇਂ ਗੁਆਚ ਗਿਆ? ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਜਾਂ ਕਾਰਜਯੋਜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਲੱਭਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਾਖੇ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭੂਮਿਕਾ ਬੇਹੱਦ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਜ਼ਰੀਆ, ਸਮਝ, ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਰਜ ਸਭ ਖੋਟ ਰਹਿਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੋਮਿਆਂ ’ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹੱਕ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਡਾਕਾ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਹਰਕਤ ਹੈ । ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀ ਜਲ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਵਿਕੇਂਦ੍ਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਹੀ ਵਿਵਸਥਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਹਰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਲ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਦੇ ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਇਕ ਸਾਧਨ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਵਾਂਗ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਜਲ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ’ਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਝਲਕਦਾ ਸੀ । ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਟਿਕਾਊਪਨ ਜਲ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਸਨ । ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਟਿਕਾਊਪਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੋ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਜਲ ਦਰਸ਼ਨ ’ਚ ਸਵੈ-ਨਿਰਮਤ ਪਾਣੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਜਲ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਮੰਦੇ ਭਾਗੀਂ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਲ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਗੁਆ ਛੱਡੀ ਹੈ ।

ਜਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਮਾਂ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਅਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੁਣ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤ, ਗੰਧਲਾ ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪਦਾਰਥ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।ਇਹ ਪਾਪ ਹੈ । ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਾਨੂੰ ਇਹਦੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਵੇਗੀ । ਸਾਡੇ ਸਭ ਤੀਰਥਾਂ ਨਾਲ ਜਲ ਦੇ ਸੋਮੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਹ ਜਲ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਕੇਤ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਸਭ ਲਈ ਹੈ । ਇਸ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੱਕ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਕੁਦਰਤ,ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਗਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਬਾਰੇ ਗਲਤ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਮਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਤਾਂ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ।

ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਕਿਹੜਾ ਰਾਹ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਲ-ਨੀਤੀ, ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਤੇ ਕਾਰਜਯੋਜਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਲ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀ ਹੈ ? ਕੀ ਪੰਜਾਬ

ਸਰਕਾਰ ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ? ਇਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਜਲ ਨੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸੰਨ ੨●●੪ ਵਿਚ ਜਲ ਨੀਤੀ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਅਜੇ ਵੀ ਖਰੜੇ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਵਧ ਸਕੀ । ਇਸ ਖਰੜੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਤੇ ਲੋਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਲ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਇਹ ਬਜ਼ਟ ਵਿਅਕਤੀ, ਪਿੰਡ, ਬਲਾਕ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ, ਸ਼ਹਿਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਮੌਸਮੀ ਸਬ ਜ਼ੋਨ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਪੂਰਤੀ ਵਰਗੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਲ ਬਜਟ ਦੀ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਸਮਾਨਤਾ, ਟਿਕਾਊਪਨ, ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਸਦਭਾਵ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਵਾਤਵਰਣੀ ਨਿਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਟਿਕਾਊ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਸਾਡੀਆਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਲਾਲਚ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਲਾਲਚ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮੰਗ ਵਧਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਚੱਲੇਗਾ ? ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਮੰਗ ਨੰ ਵਿਸਥਾਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਪੱਛਮੀ ਪਹੁੰਚ ਟੈਗੋਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਦੇ ਸਦਾ ਤੁਰੇ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਹੈ ।' ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣਗੇ ? ਆਖ਼ਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ।

ਪਾਣੀ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਥੋਪੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ । ਨਵੀਂ ਜਲ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਨ ਨੀਤੀ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦੇਵੇਗੀ ।

ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਤਾਂ ਬਜ਼ਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਨਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਨ ਨੀਤੀ ਵੀ ਇਸੇ 'ਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਮੁੱਢਲਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇ । ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਭੰਨ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਸਾਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਜੀ.ਓ.ਆਈ. ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਬੈਂਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯੋਜਨਾ ਆਯੋਗ ਭਾਈਚਾਰਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਅਪੂਰਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਲਿਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਚੱਲੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਆਪਣਾ ਜਲ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਜਲ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹਿੱਤਾਂ ਖ਼ਾਤਰ ਅਪਾਹਿਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਜਲਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੁਪਮ ਮਿਸ਼ਰ ਸਾਂਝੇ ਜਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਹੇਜ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ—'ਇਕੋ' ਹੱਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਰਾਜਤੰਤਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ; ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ । ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਜਲ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਆਪਣੀ ਜਲ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅਤੀਤ ਵਾਲੀ ਵਿਕਾਸ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇਗਾ ? ਸੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਪਵੇਗਾ ।

ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ : "**ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ**" ਪਰ ਕੀ ਅੱਜ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? ਇਹ ਸਾਡੀ ਜਲ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੰਤਰਝਾਤ ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਸਾਂਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕੀ ਹਨ ? ਕੀ ਇਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼, ਤਕਨੀਕ, ਪੈਸਾ ਤੇ ਸਲਾਹ ਹਨ ? ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਸਮਾਜਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਸਬਕ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਲ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀਚੇਵਾਲ ਨੇ ਲੋਕ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਇਕ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਰਾ ਸਰਕਾਰੀ, ਅਫ਼ਸਰੀ ਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤੰਤਰ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਨਾਲਾ ਓਥੇ ਦਾ ਓਥੇ ਹੈ। ਹਾਲਾਤ ਰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਯੂਰਪੀ ਮੰਤਵਾਂ ਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿਚ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਾਹਸਤ ਹੀਣੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤ ਬੇਨਤੀਜਾ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਉਪਜੇ ।

ਮੈਗਾਸਾਸੇ ਐਵਾਰਡੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਅਲਵਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਤਰੁਨ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਸੂਰਮਾ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਜੈਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਲਪੋਡੀਆ ਨਵਯੁਵਕ ਵਿਕਾਸ ਮੰਡਲ ਦਾ ਕੰਮ-ਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਵਰਖਾ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਬਣ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਜਲ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਮੁੜ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੀ ਜਲ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ

ਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਾਇਆ । ਤਰੁਨ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਨੇ ਛੇ ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ । ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ 'ਡਾਰਕਜ਼ੋਨ' 'ਵਾਈਟਜ਼ੋਨ' ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਗਿਆਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੰਭਲੇ ਸਦਕਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਸੂਬੇ ਦੇ ਪੌੜੀਗੜ੍ਹਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਫਰੇਖਾਲ ਪਿੰਡ 'ਚ ਸਥਿਤ ਦੂਧਾਤੋਲੀ ਲੋਕ ਵਿਕਾਸ ਸੰਸਥਾਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਕਵਰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਂਦਾ । ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਜੰਗਲ ਕਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਜੈਵ ਵਿਵਿਧਤਾ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੁੜ ਪਰਤ ਆਏ । ਰੁੱਖ ਵੱਢਣ ਤੇ ਭੂਮੀ ਕਟਾਅ ਕਰਕੇ ਸੁੱਕ ਗਏ ਅਤੇ ਚਸ਼ਮੇ ਮੁੜ ਤੋਂ ਕਲ-ਕਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਚ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਜਲ ਨਿਯਮ, ਸਮਾਜਕ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਤਿਆਗ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ।

ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ, ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵਰਤਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਇਹ ਲੋਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਟਿਕਾਊਪਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਤੇ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਜਲ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਜਲ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸੇ ਜਲ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਜਲ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ

ਬਿਸ਼ਨੰਦੀ ਬਜ਼ਾਰ, ਜੈਤੋ (ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ)-੧੫੧੨●੨

ਮੋਬਾ: 98726-82161

ਆਪਣੀ ਗੱਲ

ਸਤਪਾਲ ਭੀਖੀ

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹਨ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਆਸ ਲੱਗਦਿਆਂ, ਫ਼ਸਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਭੋਜਨ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਜ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ 'ਅਨਮੋਲ ਤੋਹਫ਼ਾ' ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਰਤਾ ਕੁ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਵੀ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਉਸਦਾ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ, ਮਹਿਸੂਸਣਾ ਜਾਂ ਲਿਖਣਾ ਕੁਦਰਤਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਰਬਾਂ ਖਰਬਾਂ ਲੋਕ ਹਨ ਤਾਂ ਖਰਬਾਂ ਹੀ ਅਖੌਤਾਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਬੋਲੀਆਂ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਿ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਰੰਗ, ਸੁਗੰਧ ਤੇ ਸਵਾਦ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਬੂੰਦਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੁਛ ਜਿਹੇ ਕਤਰੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ (ਪਾਣੀ) ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਦੀ ਕਨਸੋਅ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਆਦਤ ਘੱਟ ਹੈ ਤਾਂ ਸੋਚੋ ਤੁਹਾਡੀ ਫ਼ਸਲ ਦਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਾਂ ਸਕਿਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕਿਆਸ ਕਰੋ ਜੇ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼। ਕੀ ਭੋਜਨ ਵਾਂਗ ਪਾਣੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਵਰਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ ਪਰ ਪਾਣੀ/ਤਰਲ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਭੋਜਨ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਨਿੱਜੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਵੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਬਾਰੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਜੋ ਕਦੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵਹਿਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦਾ। ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਰੇਤ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਸੁਖਨ ਵੀ ਹਨ। ਸਾਥੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ ਸਾਡੇ ਪੂਜਨੀਕ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਆਲਾ ਮਿਆਰ ਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਾਣੀ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਨੂੰ 'ਫ਼ਿਕਰ' ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਿਆ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲੇਖਕਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਵਾਸੂਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਰਿਹਾਰ ਹੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਥੇ ਅਥਾਹ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਲਾਮ ਹੈ।

ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰੂਪ ਪਿਆਰ, ਫ਼ਿਕਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਹੰਝੂ, ਮੁੜ੍ਹਕਾ, ਕਤਰਾ, ਬੂੰਦ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਤੁਣਕਾ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਬਚਾ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਾਂਗੇ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

-ਵਾਰਡ ਨੰਬਰ ੧੨, ਨੇੜੇ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ,ਭੀਖੀ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ-151504

ਮੋਬਾ: 98761-55530

ਬੋਲ ਰਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥
ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੮)

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ॥
ਨਿਰਮਲੁ ਮੈਲਾ ਨਾ ਥੀਐ ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੯)

ਜਿਉ ਅਧਿਕਉ ਤਿਉ ਸੁਖੁ ਘਣੋ ਮਨਿ ਤਨਿ ਸਾਂਤਿ ਸਰੀਰ ॥
ਬਿਨੁ ਜਲ ਘੜੀ ਜੀਵਈ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਣੈ ਅਭ ਪੀਰ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੬●)

ਹਰਿ ਜਲਨਿਧਿ ਹਮ ਜਲ ਕੇ ਮੀਨੇ ਜਨ ਨਾਨਕ ਜਲ ਬਿਨੁ ਮਰੀਐ ਜੀਉ॥੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੯੫)

ਧੇਨੁ ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ ॥
ਜਲ ਬਿਨੁ ਸਾਖ ਕੁਮਲਾਵਤੀ ਉਪਜਹਿ ਨਾਹੀ ਦਾਮ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੩੩)

ਤੂੰ ਜਲਨਿਧਿ ਹਉ ਜਲ ਕਾ ਮੀਨੁ ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਰਹਉ ਜਲਹਿ ਬਿਨੁ ਖੀਨੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੩੨੩)

ਦੁਧ ਬਿਨੁ ਧੇਨੁ ਪੰਖ ਬਿਨੁ ਪੰਖੀ ਜਲ ਬਿਨੁ ਉਤਭੁਜ ਕਾਮਿ ਨਾਹੀ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੩੫੪)

ਕੁੰਭੇ ਬਧਾ ਜਲੁ ਰਹੈ ਜਲੁ ਬਿਨੁ ਕੁੰਭੁ ਨ ਹੋਇ ॥
ਗਿਆਨ ਕਾ ਬਧਾ ਮਨੁ ਰਹੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਹੋਇ ॥੫॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੪੬੯)

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ॥ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੪੭੨)

ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥
ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੫੯੫)

ਜਿਉ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਲ ਬਿਨੁ ਹੈ ਮਰਤਾ ਤਿਉ ਸਿਖੁ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਰ ਜਾਈ ॥੧੫॥

ਜਿਉ ਧਰਤੀ ਸੋਭ ਕਰੇ ਜਲੁ ਬਰਸੈ ਤਿਉ ਸਿਖੁ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਬਿਗਸਾਈ॥੧੬॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੭੫੮)

ਜੈਸੀ ਭੂਖੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਨਾਜ ॥ ਤ੍ਰਿਖਾਵੰਤ ਜਲ ਸੇਤੀ ਕਾਜ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੧੬੪)

ਮਿਲਿ ਪਾਣੀ ਜਿਉ ਹਰੇ ਬੂਟ ॥ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਤਿਉ ਹਉਮੈ ਛੂਟ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੧੮੧)

ਪਾਣੀ ਚਿਤੁ ਨ ਧੋਪਈ ਮੁਖਿ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥
ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਕਾ ਫਿਰਿ ਪਾਣੀ ਸਭੁ ਖਾਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੨੪●)

ਇਹੁ ਜਲੁ ਸਭ ਤੈ ਵਰਸਦਾ ਵਰਸੈ ਭਾਇ ਸੁਭਾਇ ॥
ਸੇ ਬਿਰਖਾ ਹਰੀਆਵਲੇ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੨੮੨)

ਬਾਬੀਹਾ ਜਲ ਮਹਿ ਤੇਰਾ ਵਾਸੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਮਾਹਿ ਫਿਰਾਹਿ॥
ਜਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੂਕਣ ਪਾਹਿ ॥
ਜਲ ਥਲ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਵਰਸਦਾ ਖਾਲੀ ਕੋ ਥਾਉ ਨਾਹਿ ॥
ਏਤੈ ਜਲਿ ਵਰਸਦੈ ਤਿਖ ਮਰਹਿ ਭਾਗ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਹਿ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੨੮੨)

ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਸਭੁ ਜਲੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਕੋਇ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਸੋ ਜਨੁ ਮੁਕਤੁ ਸਦਾ ਹੋਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੨੮੩)

ਇਹੁ ਜਲੁ ਮੇਰਾ ਜੀਉ ਹੈ ਜਲ ਬਿਨੁ ਰਹਣੁ ਨ ਜਾਇ ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਜਲੁ ਪਾਈਐ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੨੮੩)

ਤੋਇਅਹੁ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾਂ ਤੋਇਅਹੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਗੰਨਾ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੨੯●)

ਜਲ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਊਪਜੈ ਬਿਨੁ ਜਲ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਲੁ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਸੁ ਭੂਖ ਨ ਲਾਗੈ ਆਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧੪੧੯)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ

ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਰਾਵੀ ਸੁਹਣੀ ਪਈ ਵਗਦੀ ।
ਮੈਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਪਿਆਰਾ ਹੈ,
ਮੈਨੂੰ ਬਿਆਸ ਪਈ ਖਿੱਚਦੀ,
ਮੈਨੂੰ ਝਨਾਂ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੀ,
ਮੈਨੂੰ ਜੇਹਲਮ ਪਿਆਰਦਾ,
ਅਟਕ ਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਠਾਠ ਮੇਰੇ ਬੂਹੇ ’ਤੇ ਵੱਜਦੀ ।
ਖਾੜ ਖਾੜ ਚੱਲਣ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ,
ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ,
ਪਿਆਰ ਅੱਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ,
ਪਿਆਰਾ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗਾਉਂਦੇ,
ਠੰਢੇ ਤੇ ਠਾਰਦੇ, ਪਿਆਰਦੇ ।

ਚਸ਼ਮਾ ਇੱਛਾਬਲ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਾਮ

–ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :
ਸੰਝ ਹੋਈ ਪਰਛਾਵੇਂ ਛੁਪ ਗਏ,
ਕਿਉਂ ਇੱਛਾਬਲ ਤੂੰ ਜਾਰੀ ?
ਨੈਂ ਸਰੋਦ ਕਰ ਰਹੀ ਉਵੇਂ ਹੀ
ਤੇ ਟੁਰਨੋ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਾਹੀ
ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਪੰਛੀ ਮਾਲੀ
ਹਨ ਸਭ ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਆਏ
ਸਹਿਮ ਸਵਾਦਲਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸਾਰੇ,
ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਟਿਕ ਗਈ ਸਾਰੀ ।

ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਉੱਤਰ :
ਸੀਨੇ ਖਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਧੀ,
ਉਹ ਕਰ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ
ਨਿਹੁ ਵਾਲੇ ਨੈਣਾਂ ਕੀ ਨੀਂਦਰ
ਉਹ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਏ ਵਹਿੰਦੇ
ਇਕੋ ਲਗਨ ਲੱਗੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ ਟੋਰ ਅਨੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਵਸਲੋਂ ਉਰ੍ਹੇ ਮੁਕਾਮ ਨਾ ਕੋਈ,
ਸੋ ਚਾਲ ਪਏ ਨਿੱਤ ਰਹਿੰਦੇ ।

ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ

ਡਾ.ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ

ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ
ਕਿ ਵਗਦੇ ਸੁਹੰਦੇ ਨੇ
ਖੜੋਂਦੇ ਬੁਸਦੇ ਨੇ
ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ।
ਜ਼ਿੰਦਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ
ਕਿ ਮਿਲੀਆਂ ਜੀਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਵਿਛੜਦਿਆਂ ਮਰਦੀਆਂ ਨੇ
ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ।

ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ

-ਸ.ਸ.ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਬੈਠਿਆਂ,
ਤ੍ਰੇਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਤਾਇਆ ।
ਸੈਨਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਫ਼ਰ ਪਿਆਲਾ,
ਜਲ ਠੰਢੇ ਦਾ ਲਿਆਇਆ ।
ਪਕੜ ਪਿਆਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ,
ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਚਾਹਿਆ ਲਾਣਾ ।
ਪਾਸੋਂ ਬੀਰਬਲ ਉੱਠਿਆ,
ਜਰਾ ਹੱਥ ਅਟਕਾਣਾ ।
ਪਹਿਲੋਂ ਦੱਸੋ ਆਪ ਇਕ ਗੱਲ,
ਜੇ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ ।
ਸੈ ਕੋਹਾਂ ਤਕ ਯਤਨ ਕੀਤਿਆਂ
ਇਕ ਬੂੰਦ ਨ ਥਿਆਵੇ ।
ਅਤੀ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੋਇ ਤੁਹਾਨੂੰ
ਜਲ ਬਿਨ ਮਰਦੇ ਜਾਵੋਂ ।
ਮਾਹੀ ਵਾਂਗ ਆਬ ਬਿਨ ਤੜਫੇ
ਉਲਟ ਬਾਜੀਆਂ ਖਾਵੋਂ ।
ਸੱਚ ਦੱਸੋ ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ,
ਇਕ ਜਲ ਪਿਆਲਾ ਲਿਆਵੇ ।
ਕੀ ਕੁਝ ਦਿਓ ਹਜ਼ੂਰ ਓਸਨੂੰ,
ਕੀ ਕੀਮਤ ਉਹ ਪਾਵੇ?
ਹੱਸ ਕੇ ਅਕਬਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,
'ਜੇ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਆਪੇ,
ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਦਿਆਂ ਮੁੱਲ ਇਸਦਾ,
ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪੇ ।'

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਜਲ ਦਾ ਪਿਆਲਾ,
ਗੱਟ ਗੱਟ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
ਫੇਰ ਬੀਰਬਲ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ,
ਸੁਆਲ ਦੂਸਰਾ ਪਾਇਆ ।
ਦੱਸੋ ਭਲਾ ਜੇ ਇਹ ਪਾਣੀ ਹੁਣ,
ਦੇਹ ਅੰਦਰ ਰੁਕ ਜਾਵੇ ।
ਰੁਕ ਜਾਵੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਆਪ ਦਾ,
ਜਾਨ ਪਿਆ ਤੜਫਾਵੇ ।
ਬਚਣ ਲਈ ਉਸ ਕਸ਼ਟੋਂ ਕਿੰਨੇ,
ਪੀਰ ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਸੇਵੋਂ ।
ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਮੰਗੇ ਜੇ ਕੋਈ,
ਦੇਵੋਂ ਜਾਂ ਨਾ ਦੇਵੋਂ ?
ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹ ਬੋਲਿਆ,
ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮੈਂ,
ਫੌਰਨ ਭੇਂਟ ਕਰਾਵਾਂ ।
ਹੱਸ ਕੇ ਆਖੇ ਬੀਰਬਲ ਫਿਰ,
'ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ,
ਇਕ ਪਿਆਲੇ ਜਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ,
ਰਾਜ ਤੁਹਾਡਾ ਗੋਇਆ।'
ਜੋ ਅਣ-ਮਿਣਿਆ ਤੁਲਿਆ ਇਹ ਜਲ,
ਸਭ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਪੁਚਾਵੇ ।
ਉਸ ਰੱਬ ਸੁਥਰੇ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ,
ਬੰਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ ।

ਖੂਹ ਦੀ ਗਾਧੀ ਉੱਤੇ

ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਗਾਧੀ ਬਣੀ ਨਵਾਰੀ
ਅੱਗੇ ਵਗਦਾ ਬਲਦ ਹਜ਼ਾਰੀ
ਕਰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਅਸਵਾਰੀ
ਭੁੱਲ ਜਾਵਣ ਦੋਵੇਂ ਜੱਗ ਨੀ
ਸਾਡੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਵੱਸਦਾ ਰੱਬ ਨੀ

ਜਦ ਮੋੜੇ ਦਿਹੁੰ ਮੁਹਾਰਾਂ
ਕੁੜੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ
ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਵਣ ਡਾਰਾਂ
ਜਿਉਂ ਕਰ ਮੂਣਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਨੀ
ਸਾਡੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਵਸਦਾ ਰੱਬ ਨੀ ।

ਵਗਦਾ ਰਹੇ ਤੇਰਾ ਖੂਹ ਮਿੱਤਰਾ

-ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ

ਜਦ ਤਕ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਨਾ ਥੰਮਣ,
ਵਗਦਾ ਰਹੇ ਤੇਰਾ ਖੂਹ ਮਿੱਤਰਾ ।
ਵਧੇ ਫੁੱਲੇ ਤੇ ਜੁਆਨੀ ਮਾਣੇ,
ਖੁਸ਼ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇਰੀ ਰੂਹ ਮਿੱਤਰਾ ।
ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਕੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇਗਾ ।
ਇਕ ਹੰਭਲਾ ਹੋਰ ਜੇ ਮਾਰੇਂ,
ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਭੁੱਲੇਂਗਾ ।
ਫੇਰ ਉਦਾਸੀ ਲਿਖ ਦੇਵੇ,
ਤੂੰ ਲਵੇਂ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਛੂਹ ਮਿੱਤਰਾ।
ਜਦ ਤਕ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਨਾ ਥੰਮਣ,
ਵਗਦਾ ਰਹੇ ਤੇਰਾ ਖੂਹ ਮਿੱਤਰਾ।

ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ

ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ,
ਮੈਨੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇ।
ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਾਣੀ,
ਮੈਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਖਿੰਡਾ ਦੇ।

ਇਸ ਪਾਣੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤਨ ਹਰਿਆ,
ਇਸ ਪਾਣੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤਨ ਠਰਿਆ,
ਉਜਲ ਮੇਰੀ ਉਮਰਾ,
ਇਹਦੀ ਉਜਲ ਧਾਰ ਮਿਲਾ ਦੇ।
ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ,
ਮੈਨੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇ।

ਇਸ ਭਾਰਤ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਜਣਿਆ,
ਏਸ ਬਣਾਇਆਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਬਣਿਆ,
ਮੁੜ ਇਹਦੇ 'ਚੋਂ ਬਣਾ,
ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇ।
ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ,
ਮੈਨੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇ।

ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪਿਆਰੇ,
ਪਿਆਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਰਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ,
ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੀ,
ਪਿਆਰ ਧੜਕਣ ਕੋਲ ਪੁਚਾ ਦੇ।
ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ,
ਮੈਨੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇ।

ਪਾਣੀ

-ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ

ਸਾਨੂੰ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਹੀਂ
ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚਲਾ ਪਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੁੰਦਾ
ਪਿਆਸ ਵੇਲੇ
ਜੋ ਨਾ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਨਾ ਪਿਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਪਾਣੀ ਸਮਝ ਪੀਣ ਲੱਗੋ
ਮ੍ਰਿਗਜਲੀ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ
ਛਾਈ ਮਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਅਸਲੀ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ
ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੀਜ ਮੌਲਦਾ, ਰੁੱਖ ਮੌਲਦੇ
ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਮੌਲਦੀ, ਮਨੁੱਖ ਮੌਲਦੇ
ਪਾਣੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੋਮਾ
ਸਵਾਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ
ਇਹ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਹਾਰਾ ਹੈ
ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਲਹਿਰਾਂ ਬਹਿਰਾਂ ਨੇ
ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ
ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਹੈ
ਇਸ ਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਡੋਲ੍ਹਣਾ

ਹੱਥੀਂ ਮ੍ਰਿਤੂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਜਣਾ ਹੈ
ਪਾਣੀ ਮੁੱਕੇਗਾ, ਮਨੁੱਖ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ
ਸਵਾਸਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ
ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ
ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਮਸੀਹਾ ਹੁੰਦਾ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਤੁਪਕਾ, ਮਰਦੇ 'ਚ ਜਾਨ ਪਾ ਜਾਂਦਾ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਤੁਪਕਾ, ਮਰਦੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਜਾਂਦਾ

ਸ਼ੀਸੇ ਵਿਚਲਾ ਪਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੁੰਦਾ
ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ
ਅਸਲੀ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ।

ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰੂਹ

-ਅਨੂਪ ਵਿਰਕ

ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਸਿੰਮਦਾ ਜੋ ਮਾਵਾਂ ਜਿਹਾ
ਵਰ੍ਹੇ ਅੰਬਰ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਾਵਾਂ ਜਿਹਾ
ਜਿਹੜਾ ਵੱਸਦਾ ਏ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਉੱਜੜੇ ਘਰੀਂ
ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੀ ਵਾਂਗੂੰ ਨਿਥਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਜਿਹੜਾ ਪਾਣੀ ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰੇ
ਉਹ ਔੜਾਂ 'ਚ ਬਣਕੇ ਘਟਾਵਾਂ ਵਰ੍ਹੇ
ਉਹਨੂੰ ਧੀਆਂ ਤੇ ਤੀਆਂ ਉਡੀਕਣ ਸਦਾ
ਉਹ ਬੋਹੜਾਂ ਤੇ ਪਿੱਪਲਾਂ ਦੀ ਛਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਜਿਹੜਾ ਪਾਣੀ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ਬਣੇ
ਸੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਤਰਾਨਾ ਬਣੇ
ਉਹਨੂੰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮਿਲੇ
ਜਾਪੇ ਜੰਨਤ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਪਾਣੀ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਗਿਆ
ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਕੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਤਰ ਕੇ ਗਿਆ
ਤਨ ਡੁੱਬਿਆ ਤੇ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲੀ
ਰੂਪ ਹੁਸਨਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਝਨਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਪਾਣੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਬਣੇ
ਉਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰਾ ਬਣੇ
ਉਹਦੇ ਕਦਮਾਂ ਲਈ ਧਰਤੀ ਹੈ ਸੌੜੀ ਜਿਹੀ
ਅੰਬਰ ਹੱਥ ਦਾ ਲੱਗੇ ਪਰਛਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਮੇਰੇ ਮਿਤਰੋ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਬਣੋ
ਰਾਵੀ ਸਤੁਲਜ ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਬਣੋ
ਇੰਞ ਨਾ ਉਛਲੋ ਕਿ ਖਿੱਲਰੋ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਬਣੋ ।
ਲਓ ਸੁਪਨਾ ਨਾ ਅੱਕ ਦੀਆਂ ਛਾਂਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਐਸੀ ਛੱਲ ਨਾ ਬਣੋ ਕੰਢਾ ਆਪਣਾ ਖੁਰੇ
ਐਸਾ ਹੜ੍ਹ ਨਾ ਬਣੋ ਘਰ ਆਪਣਾ ਰੁੜ੍ਹੇ
ਪੁਲ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵੱਢ ਕੋਈ ਤੁਰਦਾ ਬਣੇ
ਮਿਲੇ ਮੁੜਕੇ ਨਾ ਦੁੱਖ ਸਭਰਾਵਾਂ ਜਿਹਾ

ਸ਼ਾਲਾ ! ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਾਗੂੰ ਸਲਾਮਤ ਰਹੋ
ਕੁੱਲ ਆਲਮ ਦੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਰਹੋ
ਇੰਞ ਜੀਵੋ ਕਿ ਸੂਰਜ ਵੀ ਸਿਜਦਾ ਕਰੇ
ਚਾਅ-ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦਰਿਆਵਾਂ ਜਿਹਾ।

ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ

-ਅਨਿਲ ਆਦਮ

ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਹੈ
ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ

ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਹੀ
ਉਪਜਿਆ ਹੈ
ਪਹਿਲੋ ਪਹਿਲ ਜੀਵਨ
ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ

ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ
ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ
ਥਲਾਂ 'ਚ ਭਟਕਦੀ
ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ
ਪਾਣੀ ਬੋਤਲ 'ਚ
ਬੰਦ ਹੈ
ਵਿਕਾਊ ਹੈ
ਵਸਤ ਹੈ
ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂ
ਬਸ ਏਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ !

ਪਾਣੀ

-ਅਮਨਦੀਪ ਸ਼ਾਹਕੋਟੀ

ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ,
ਨਿਰਛਲ ਨਿਰਮਲ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਬਿਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖ਼ਤਮ ਕਹਾਣੀ ।

ਹਰੇ ਹਰਿਆਲੇ ਰੁੱਖ ਤੇ ਬੂਟੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀਆਂ ਕਲੀਆਂ,
ਪਾਣੀ ਬਿਨ ਨਾ ਕੁਝ ਵੀ ਰਹਿਣਾ, ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ ਮਲਦੇ ਤਲੀਆਂ ।

ਫੁਟਦੇ ਝਰਨੇ, ਨਹਿਰਾਂ, ਨਾਲੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਭ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣੇ,
ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਹੀਓਂ ਰਹਿਣੇ ਰਾਜੇ-ਰਾਣੇ ।

ਬੰਜਰ ਹੋਜੂ, ਸੋਕਾ ਪੈਜੂ, ਧਰਤ ਬਿਆਈਆਂ ਫੱਟ ਦਿਸਣੇ,
ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ, ਸੰਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਲਹੂ ਰਿਸਣੇ ।

ਫ਼ਸਲੀ ਚੱਕਰ 'ਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਕੇ, ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਖੇਤੀ ਅਪਣਾਈਏ,
ਨਿੱਜੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਲਾਲਚ ਖ਼ਾਤਰ, ਭਵਿੱਖ ਨਾ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾਈਏ ।

ਰਸਾਇਣਕ ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਉਦਯੋਗਾਂ 'ਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੰਦ ਲਗਾਈਏ,
ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰੋਕ 'ਗ੍ਰੀਨ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਭਾਵ' ਘਟਾਈਏ ।

ਪਾਣੀ, ਜੀਵਨ ਪੈਟਰੋਲ ਸਮਝ ਕੇ ਆਓ ਅਮਨ ਵਰਤਾਈਏ,
'ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ' ਹੈ ਮੰਨ ਲਓ ਮਿੱਤਰੋ, ਪਿਤਾ ਨਾ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆਈਏ ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਅ

-ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਂਕੇ

ਡੂੰਘਾ ਲਥਦਾ ਜਾਂਦਾ ਪਾਣੀ,
ਧਰਤੀ ਵੀ ਬੰਜਰ ਹੋ ਜਾਣੀ,
ਦੱਸ ਇਉਂ ਚੱਲੂ
ਕੀਕਣ ਤਾਣੀ,
ਸੋਚ, ਨਾ ਸਮਾਂ ਵਿਹਾ...
ਸੋਹਣਿਆਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਅ ।

ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾ
ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਘੋਲ,
ਇਹ ਦਾਤ ਹੈ
ਬਹੁਤ ਅਮੋਲ,
ਐਵੇਂ ਨਾ
ਫਾਲਤੂ ਡੋਲ੍ਹ
ਇਕ ਇਕ ਬੂੰਦ ਬਚਾਅ...
ਸੋਹਣਿਆਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਅ ।

ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ
ਭਲਾ ਤਕਾਕੇ
ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚ
ਝੋਨਾ ਲਾ ਕੇ
ਪਾਣੀ ਰਹੇ ਮੁਕਾਅ...
ਸੋਹਣਿਆਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਅ ।

ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ
'ਤੇ ਵਗਦੀਆਂ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ
ਲੱਗਣ ਨਦੀਆਂ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਰਗਾ
ਨਿਰਮਲ ਪਾਣੀ

ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਕਿਉਂ ਗੰਧਲਾਅ...
ਸੋਹਣਿਆਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਅ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ
ਨੀਰ ਗੰਧਲਾਈਏ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚ
ਜ਼ਹਿਰ ਰਚਾਈਏ,
ਮੱਛਲੀਆਂ ਪੁੱਛਣ
ਕਿੱਥੇ ਜਾਈਏ
ਛੱਡਕੇ ਇਹ ਦਰਿਆ...
ਸੋਹਣਿਆਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਅ ।

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ
ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ
ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਕੱਢ ਦੱਸਿਆ
ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਤੱਤ,
ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਤੱਤ 'ਤੇ
ਕਰੀਏ ਆਓ ਵਿਚਾਰ
ਵਕਤ ਵਿਹਾਏ ਕੁਝ ਨੀ ਹੋਣਾ
ਲਈਏ ਵਕਤ ਸੰਭਾਲ ।
ਰੁੱਖ ਬੀਜੀਏ
ਫੁੱਲ ਉਗਾਈਏ
ਕਰੀਏ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ
ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲੀਏ
ਰੱਖੀਏ ਏਨਾ ਖ਼ਿਆਲ ।

ਇਹ ਚੇਤਨਾ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ
ਪਲ ਪਲ
ਵੰਡਦੇ ਜਾਈਏ
ਇਹ ਧਰਤ ਅਸਾਡੀ ਹੈ
ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾਈਏ ।

ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ

-ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ

ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਜੇਕਰ ਏਦਾਂ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਜਾਵੇਗਾ ।
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ, ਫਿਰ ਦੱਸੋ ਕੌਣ ਬਚਾਵੇਗਾ ।

ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ, ਜ਼ਿੰਦ-ਜਾਨ ਲੋਕੋ ਪਾਣੀ ਹੈ,
ਮੁਫ਼ਤ 'ਚ ਮਿਲੀ ਸੌਗਾਤ ਦੀ, ਕਦਰ ਤੁਸਾਂ ਨਾ ਜਾਣੀ ਹੈ,
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਤਰਸੋਗੇ, ਇਕ ਦਿਨ ਐਸਾ ਆਵੇਗਾ...
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ...।

ਪਾਣੀ ਵਰਤਣ 'ਚ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨੇ,
ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਉਹ ਤਬਾਹੀ ਨੇ,
ਪਾਣੀ ਨਾ ਜਦੋਂ ਮਿਲਿਆ ਏਥੇ, ਕਿਹੜਾ ਫ਼ਸਲ ਉਗਾਏਗਾ..
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ...।

ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੇ ਨਾਲ, ਵਰਖਾ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਵਰਖਾ ਦੇ ਇਸ ਘਟਣ ਕਾਰਨ, ਗਰਮੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਗਰਮੀ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ, ਸਭ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ...
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ...।

ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਜਦ ਨੇ ਸੁੱਕਣੇ, ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਫੁੱਲ ਨੇ ਮੁੱਕਣੇ,
ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹੋਊ ਉਦਾਸੀ, ਮਹਿਕਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਮਨ ਨੀ ਲੁੱਟਣੇ,
ਬਹਾਰਾਂ ਨੇ ਜਦ ਰੁੱਸਕੇ ਤੁਰਨਾ, ਕਿਹੜਾ ਮੋੜ ਲਿਆਵੇਗਾ...
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ...।

ਝਰਨੇ ਝੀਲਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ, ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵਣਗੇ,
ਕੇਲ-ਕਰੇਂਦੇ ਪੰਛੀ ਵੀ ਫਿਰ, ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੌਵਣਗੇ,

ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਸ ਜੋ ਘੋਲੇ, ਕਿਹੜਾ ਰਾਗ ਸੁਣਾਵੇਗਾ..
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ...।

ਮਹਿੰਗੀ ਸੌਗਾਤ ਕਾਦਰ ਦੀ ਨੂੰ, ਜੇਕਰ ਤੁਸਾਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ,
ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਖ਼ੱਤਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ, ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਲਾਉਣਾ ਹੈ,
ਬਹੁਤਾ ਪਾਣੀ-ਪੀਣੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ, ਜੇ ਨਾ ਬੰਦਾ ਘਟਾਵੇਗਾ...
ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ...।

ਸੁਫਨਾ

-ਅੰਬਰੀਸ਼

ਨੀਲਾ ਦਰਿਆ ਭਰਿਆ ਹੈ ਪਾਣੀ-
ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ
ਤੇ ਭਾਂਤ-ਸੁਭਾਂਤੀ ਮੱਛੀਆਂ
ਰਾਂਗਲੀਆਂ ਉਹ ਉੱਪਰ ਥੱਲੇ ਮੇਰੇ
ਆਸ ਪਾਸ ਨਾਲ ਤਰਦੀਆਂ

ਤੈਰਦਾ ਤੈਰਦਾ ਮਿੱਠਾ
ਮੈਂ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ
ਕਿਨਾਰੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ

ਰਾਤ ਗਹਿਰੀ ਅਜੇ
ਤੇ ਚਾਨਣੀ ਤੇ ਚੁੱਪ -ਚਾਂ
ਤੇ ਤਾਰੇ ਧੁੱਪੇ-ਧੁੱਪੇ
ਤੇ ਮੈਂ ਤ੍ਰੇਲ ਭਿੱਜੇ ਠੰਢੇ
ਘਾਹਾਂ 'ਤੇ ਲੇਟਿਆ
ਆਸ ਪਾਸ ਸਭ ਕਾਸ ਨਾਲ ਰਲਿਆ
ਉਡੀਕਦਾ
ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਊਪਾ ਦਾ
ਦਿਨ ਦੀ ਤਿੱਤਲੀ 'ਚ
ਕਾਇਆ ਪਲਟਣਾ ।

ਮੀਂਹ

-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਿਤੋਜ

ਹਾੜੇ ਰੱਬਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਦੇ
ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਪਦੇ ਪਿੰਡੜੇ
ਹਰਿਆਵਲੀ ਦੀ ਚਾਦਰ ਪਾਦੇ ।

ਬਿਨ ਬਰਸਾਤੋਂ ਫੁੱਲ ਨਾ ਖਿੜਦੇ
ਨਾ ਹਾਲੀ ਨਾ ਪਾਲੀ
ਤੱਤੀ ਲੂੰਅ ਨੇ ਪਿੰਡਾ ਚੇੜਿਆ
ਤੜਫੇ ਡਾਲੀ-ਡਾਲੀ
ਨਾਲੇ ਮਾਲੀ

ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਮਮਤਾ
ਜਾਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲੀ
ਝੋਲੀ ਖ਼ਾਲੀ
ਤੂੰ ਮਮਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੋਹ ਦੀ
ਭਰਕੇ ਇਕ ਲੱਪ ਚੂਲੀ ਪਾਦੇ ।
ਹਾੜੇ ਰੱਬ...

ਉੱਚੇ ਤਖ਼ਤਾਂ ਤਾਜਾਂ ਵਾਲੇ
ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵਾਲੇ
ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਨਿਉਂ ਨਿਉਂ ਜਾਂਦੇ
ਖਿਉਂ ਖਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਸਾਜਾਂ ਵਾਲੇ
ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟ
ਮੀਂਹ ਆਏ ਤੋਂ ਟਲ ਸਕਦੇ ਨੇ
ਧਰਤੀ ਦੀ ਇਸ ਸੁੱਕੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ
ਨਰਮਾ ਝੋਨਾ ਪਲ ਸਕਦੇ ਨੇ

ਜੋ ਰੁੱਖ ਰੁੰਡ ਮਰੁੰਡ ਹੋਏ ਨੇ
ਇਹ ਵੀ ਸਾਰੇ ਫਲ ਸਕਦੇ ਨੇ
ਇਕ ਤੂੰ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਦੀ ਕਰਦੇ
ਬੱਦਲ ਝੋਲੀ ਪਾਦੇ ।
ਹਾੜੇ ਰੱਬਾ...

ਨਾ ਕੋਈ ਹੁਣ ਸ਼ੇਰ ਦਹਾੜੇ
ਨਾ ਕੋਈ ਗਿੱਦੜ ਕੂਕੇ
ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮੀਂਹ ਮੰਗਦੇ ਨੇ
ਆਸ਼ਕ ਤੇ ਮਾਸ਼ੂਕੇ
ਪੈਲ ਪਾਉਣੀ ਮੋਰ ਭੁੱਲ ਗਏ
ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਨਾ ਸ਼ੂਕੇ
ਟਹਿਣੀ-ਟਹਿਣੀ ਪੱਤੇ-ਪੱਤੇ
ਪੰਛੀ ਪਿਆਸੇ ਭੁੱਖੇ
ਤੇ ਪਿਆਸਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਮਿਟਾ ਦੇ ।
ਹਾੜੇ ਰੱਬਾ...
ਲਿਖਦੇ ਲਿਖਦੇ ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੇ
ਸ਼ਬਦ ਪਿਆਸੇ ਹੋਏ
ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਧਰਤ ਦਾ ਸੁਣਕੇ
ਹੁਬਕੀ-ਹੁਬਕੀ ਹੋਏ
ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੂਹੇ ਪਿੰਡੇ
ਲੂੰਅ ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ
ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ
ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਸਮੋਏ
ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ
ਹੰਝੂ ਚਾਰ ਵਹਾ ਦੇ ।
ਹਾੜੇ ਰੱਬਾ ...

ਪਰ ਬਰਸਣ ਵਿਚ ਚੇਤਾ ਰੱਖੀਂ
ਨਾ ਕੋਈ ਹੜ੍ਹ ਲਿਆਵੀਂ
ਨਾ ਕੋਈ ਨਗਰ ਖੇੜਾ ਉੱਜੜੇ
ਬਰਸੀਂ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ
ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਿੱਕਲੀ ਦੇ ਵਿਚ
ਰਿਮਝਿਮ ਰਿਮਝਿਮ ਪਾਈਂ
ਫਿਰ ਬੋਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆਲ੍ਹਣੇ
ਚੰਗੀ ਹਵਾ ਵਗਾਈਂ
ਤੇ ਬਿਰਖਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਧੋ ਕੇ
ਮਿੱਟੀ ਘਟਾ ਲਾਹ ਦੇ ।
ਹਾੜੇ ਰੱਬਾ ਮੀਂਹ ਬਰਸਾ ਦੇ
ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਪਦੇ ਪਿੰਡੜੇ
ਹਰਿਆਵਲੀ ਦੀ ਚਾਦਰ ਪਾਦੇ ।

ਪਾਣੀ

-ਸਤਪਾਲ ਭੀਖੀ

ਵਗਦੀ ਨਹਿਰ ਵੇਖ
ਉੱਠਦੀ ਲਹਿਰ ਵੇਖ
ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ
ਤੇ ਭਰਕੇ
ਵਹਿਣ ਲਗਦਾ...
ਤੁਰਨ ਲੱਗਦਾ...
ਸਿੰਜਣ ਲਗਦਾ...

ਵਗਦੀ ਨਹਿਰ ਵੇਖ
ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼
ਜੀਵ-ਜੰਤ ਵਸੇਰਾ
ਖੇਡਣਾ-ਹੱਸਣਾ
ਸੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵੱਸਣਾ
ਉੱਗਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ
ਅਨੰਤ ਪਾਸਾਰ
ਜੀਵਨ ਵਿਸਥਾਰ

ਖ਼ਾਲੀ ਨਹਿਰ ਵੇਖ
ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਖ਼ਾਲੀ-ਖ਼ਾਲੀ
ਮਨ ਮੰਜ਼ਰ ਸਾਹਵੇਂ
ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ
ਹੱਸਦਾ ਵੱਸਦਾ
ਗਾਉਂਦਾ ਜੀਵਨ ਗਰਾਂ

ਮਿਟਦੀਆਂ-ਨਸਲਾਂ
ਰੋਂਦੀਆਂ ਵਸਲਾਂ
ਥੇਹਾਂ ਬਣਿਆਂ ਜੀਵਨ

ਵਗਦੀ ਰਹੇ ਨਹਿਰ !
ਉੱਠਦੀ ਰਹੇ ਲਹਿਰ !!
ਵਸਦਾ ਰਹੇ ਸ਼ਹਿਰ !!!

ਵਰਦਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ

-ਸਰਵਨ ਰਾਹੀ

ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਏ ਮਾਤਾ ਧਰਤ ਮਹਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ ।
ਪੰਛੀ ਪਸ਼ੂ ਮਨੁੱਖ ਹਰਿਆਲੀ ਸਭ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਤੇ ਜਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਖੂਹਾਂ 'ਤੇ ਨਾ ਡੋਲ ਖੜਕਦੇ ਮਹਿਕਾਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਨਾ ਆਈਆਂ,
ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਗਿਆ ਵੇਖੋ, ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਅਰਮਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੌਫ਼ ਬੜਾ ਹੈ ਕਿਧਰੇ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਬਣ ਨਾ ਜਾਵੇ,
ਲੋੜੋਂ ਵਾਧੂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਨੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਉੱਠ ਦਈਏ ਸੂਰਜ ਤਾਈਂ ਅਰਗ ਹਮੇਸ਼ਾਂ,
ਸਾਰਾ ਆਲਮ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਜੀਣ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਬਿਜਲੀ ਊਰਜਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਰੋਜ਼ ਨਿਰੰਤਰ ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ,
ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਕਰਦਾ ਨਿੱਤ ਕਲਿਆਣ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਸਾਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਆਈਆਂ ਜਦ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਸੁਨਾਮੀ ਲਹਿਰਾਂ,
ਜਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਿਟਾ ਕੇ ਕਰ ਗਿਆ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਦਿਲ ਦੀ ਧਰਤ ਪਿਆਸੀ 'ਰਾਹੀ' ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੀ ਏ,
ਆਪਣੇ ਦਾਮਨ ਦੇ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਅਸਮਾਨ ਹੈ ਪਾਣੀ ।

ਗ਼ਜ਼ਲ

-ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ

ਪਿਆਸੀ ਧਰਤੀ ਕੋਲੋਂ ਬੱਦਲਾਂ ਜਦ ਮੰਗਿਆ ਪਾਣੀ।
ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਦੀ ਦਾ ਮਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ।

ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਤਾਂ ਕੀ, ਹੈ ਅੱਖ ਦਾ ਬੋਲਦਾ ਪਾਣੀ,
ਤੁਸੀਂ ਹੌਕਾ ਲੁਕਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਖ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਪਾਣੀ।

ਕਿਤੇ ਗੰਗਾਜਲੀ, ਆਬੇ ਹਯਾਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਿਤੇ,
ਪਿਆ ਜਿਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਉਸੇ 'ਚ ਹੀ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਹਵਾ ਜਦ ਬੁੱਤ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰ ਗਏ ਅੱਥਰੂ,
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੋਂ ਹੈ ਸਿੰਮਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਅਸਾਡੀ ਪਿਆਸ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਵੱਡੀ,
ਗਵਾ ਹੀ ਨਾ ਅਸੀਂ ਲਈਏ ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ।
ਨਦੀ ਇਕ ਲਰਜ਼ਦੀ ਤੇ ਛਲਕਦੀ ਜਦ ਖ਼ਾਬ ਵਿਚ ਆਵੇ,
ਅਚਾਨਕ ਨੀਂਦ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਂ ਲੱਭਦਾ ਪਾਣੀ ।

ਬੜੇ ਸ਼ਾਤਰ ਹੋ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਾਤ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ,
ਲਹੂ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਪਾਣੀ।

ਨਦੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਖੋਰਦੈ ਕੰਢੇ,
ਨਿਰੀ ਰੇਤਾ ਹੀ ਉੱਡੇਗੀ ਜਦੋਂ ਪਰ ਸੁੱਕਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਬੜੇ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਲੀਕਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੋੜਿਆ ਪਰ ਭਾਫ਼ ਬਣਕੇ ਜੁੜ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਐ 'ਸ਼ੀਲ' ਏਥੇ ਤੇਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਔੜਾਂ ਨੇ ਖਾ ਜਾਣਾ,
ਨਗਰ ਦੀ ਅੱਖੀ ਅੱਖੀ ਦਾ ਹੈ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮਰ ਰਿਹਾ ਪਾਣੀ ।

ਨੀਰ

-ਸੁਖਪਾਲ

ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਨੀਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ
ਇਹ ਉਤਰਦਾ ਹੈ
ਜਦੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਪੀੜ ਉੱਠਦੀ ਹੈ
ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਡੀਕ ਛੱਡ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਤਰਸ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਤਰਸੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਤਰਸਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ
ਨੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਾਤ ਨਹੀਂ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਰਦ ਨੇ ਕਿ ਔਰਤ
ਉਤਰਦਾ ਨੀਰ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਇਹ ਔਂਦਾ ਸੁੱਚੀ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ
ਘਿਰਣਾ, ਹਉਮੈਂ, ਲੋਭ ਮੇਰਾ
ਘੁਲ ਕੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਇਸ ਜਲ ਵਿਚ

ਨੀਰ ਵਰਸਦਾ ਤਾਂ ਧੂੜ ਵਹਿ ਜਾਂਦੀ
ਚਾਨਣੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਘੁਲ ਜਾਂਦੀ
ਪੀੜ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ, ਅਸੀਸ, ਸ਼ੁਭ ਕਾਮਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ

ਇਹ ਨੀਰ-ਮੇਰਾ ਪੀਰ
ਮੇਰੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵਗਿਆ
ਇਹ ਵਗਿਆ ਤਾਂ ਏਸ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ

ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਨੀਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ
ਨੀਰ ਪਿਆਰੇ !
ਸਾਹਵਾਂ ਵਾਂਗਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਏ ਔਂਦਾ ਰਹੀਂ...

ਗ਼ਜ਼ਲ

-ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

ਐਵੇਂ ਨਾ ਬੁੱਤਾਂ 'ਤੇ ਡੋਲ੍ਹੀ ਜਾ ਪਾਣੀ।
ਜਾ ਕਿਧਰੇ ਬਿਰਖਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਬਰਸਾ ਪਾਣੀ।

ਜੇ ਕੋਈ ਰਾਹਗੀਰ ਪਿਆਸਾ ਨਾ ਆਇਆ,
ਹੋਰ ਘੜੀ ਨੂੰ ਜਾਵਣਗੇ ਪਥਰਾ ਪਾਣੀ।

ਕੌਣ ਕਿਤੇ ਬਿਰਖਾਂ ਤੋਂ ਪੱਤੀਆਂ ਤੋੜ ਰਿਹਾ,
ਕੰਬ ਗਿਆ ਹੈ ਸੁੱਤਾ ਸਰਵਰ ਦਾ ਪਾਣੀ।

ਬਿਰਖਾਂ ਪੀਲੇ ਪੱਤਰ ਪੌਣਾਂ ਹੱਥ ਭੇਜੇ,
ਉੱਡ ਕੇ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਫਿਰ ਸਾਗਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ।
ਜਦ ਵੀ ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ ਬਣੀ ਹੈ ਅਗਨ ਜਿਹੀ,
ਸੁੱਚਾ ਲੱਗਾ ਹਰ ਇਕ ਸਰਵਰ ਦਾ ਪਾਣੀ।

ਜਦ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਪੁੰਨਿਆਂ ਕਾਲੇ ਚੰਨ ਦੀ ਅਜ,
ਡੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਪਾਣੀ।

ਚੇਤੇ ਆਈ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮੈਂ,
ਜਦ ਵੀ ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖ 'ਤੇ ਵੱਸਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਲੱਗੀ ਧੁੱਪ ਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇਰੇ ਦੇ ਬਿਰਖਾਂ ਨੂੰ,
ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਰੇ ਦਾ ਓਦਰ ਜਾਵੇਗਾ ਪਾਣੀ।

ਰੋਵਣਗੇ ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖੇਗੀ,
ਕੌਣ ਸਕੇਗੀ ਦੇਖ ਜੋ ਰੋਵੇਗਾ ਪਾਣੀ।

ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ।

-ਸੁਰੋਦ ਸੁਦੀਪ

ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ
ਧਰਤੀ 'ਚ ਕਹੀ ਖੋਭੀ ਹੈ
ਖੁਰਪਾ ਚਲਾਇਆ ਹੈ
ਖੂਹ ਖੋਦੇ ਹਨ
ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਲਹਿਲਾਉਂਦੀਆਂ
ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ
ਕਦੀ ਮੈਂ ਛਾਂਦਾਰ ਬੂਟੇ ਹੇਠ ਬਹਿ ਗਿਆ
ਕਦੀ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਦਿੱਤਾ ਖਾਣ ਲੱਗਾ
ਪਰ ਜਦੋਂ-ਜਦੋਂ
ਆਦਮੀ ਨੇ ਆਦਮੀ ਦਾ
ਸਿਰ ਲਾਹਿਆ ਹੈ
ਤਾਂ ਇਕ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਜਾਗੀ ਹੈ
ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਦੁਰਅਸੀਸਾਂ
ਡਰ 'ਚ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ
ਆ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚਲੀਏ
ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ

ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ

-ਪ੍ਰੋ: ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮੀਤ

ਬੰਦਿਆ ! ਪਾਣੀ ਤੇਰੀ ਲੋੜ
ਇਸ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾ ਤੂੰ ਰੋੜ੍ਹ

ਪਾਣੀ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਏ ਮੁੱਖ
ਪਾਣੀ ਬਾਝ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਸੁੱਖ

ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬੰਦਾ ਨ੍ਹਾਵੇ
ਵਸਤਰ ਧੋ ਕੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾਵੇ

ਬੰਦਾ ਪੀਵੇ ਦਿਨ ਭਰ ਪਾਣੀ
ਕੱਟੀ ਵੱਛੀ ਪਵੇ ਨ੍ਹਵਾਣੀ

ਪਾਣੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ
ਜੀਣ ਥੀਣ ਦੀ ਇਹ ਕੰਗਰੋੜ

ਘਰ ਵਿਚ ਜੇ ਨਾ ਟੱਬਰ ਭਾਰਾ
ਮਟਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੀਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ

ਚੱਲਦੀ ਟੂਟੀ ਰਹਿਣ ਨਾ ਦੇਵੀਂ
ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਵਹਿਣ ਨਾ ਦੇਵੀਂ

ਪਾਣੀ ਅਗਰ ਬਚਾਵੇਂਗਾ
ਧਰਤੀ ਤਾਈਂ ਸਜਾਵੇਂਗਾ

ਇਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਰਤੀਂ ਘੱਟ
ਜੱਸ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਖੱਟ ।

ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ

-ਹਰਮੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ

ਨਾਨਕ ਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ
ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ

ਅਸੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ
ਪਾਣੀ ਬਰਾਬਰ 2+
ਨਾਨਕ ਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ
ਅਸੀਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸੁਣਦੇ
ਭੁਲਾਉਂਦੇ ਵਿਸਾਰਦੇ ਰਹੇ

ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ 2+
ਸਾਡੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ
ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਾਣੀ
ਬਜ਼ਾਰ ਪਾਣੀ ਤਕ ਆ ਪੁੱਜਾ ਹੈ
ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ
ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬੋਤਲਾਂ ’ਚ ਬੰਦ
ਅੱਡਿਆਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ’ਚ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ! ਵੇਖ
ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਬੇਆਬ 'ਪੰਜ ਆਬ'

-ਹਰਵਿੰਦਰ

ਦਰਿਆ ਜੋ ਅਜ਼ਲਾਂ ਤੋਂ ਵਹਿੰਦੇ
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਆਵਾਸੀ
ਬੀਜ ਬਨਸਪਤ ਝਾਲਾਂ ਝਰਨੇ
ਮੂਲ ਮੁੱਦਤ ਦੇ ਵਾਸੀ
ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਭ ਮੁੱਕ ਸੁੱਕ ਗਏ
ਜਾਂ ਹੋ ਗਏ ਪ੍ਰਵਾਸੀ
ਜੋਤ ਬੁਝ ਗਈ ਸ੍ਰੋਤ ਸੁਕ ਰਹੇ
ਮੁਕ ਰਹੀ ਆਬ ਹਯਾਤੀ
ਵੈਤਰਨੀ ਦੀ ਲਗਦਾ ਇੱਧਰ
ਹੋ ਗਈ ਕੋਈ ਨਿਕਾਸੀ
ਕੌਣ ਲਿਖੂਗਾ ਮਰਸੀਆ
ਮਿੱਟੀ ਮੇਰੀ ਦਾ
ਖਾਕ ਰਾਖ ਜੋ ਹੋ ਰਹੀ
ਖੇਹ, ਥੇਹ ਢੇਰੀ ਦਾ

ਪਤਾਲੋਂ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਚੱਲੇ
ਛੰਭ ਛੱਪੜ ਸਾਰੇ ਸੁੱਕ ਚਲੇ
ਇਹ ਹਵਾ ਹੀ ਉਲਟੇ ਰੁਖ ਚੱਲੇ
ਪਛਤਾਵਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਪੱਲੇ
ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਦੇਰੀ ਦਾ

ਹਿੰਸਾ ਕੋਈ ਹਰਿਆਲੀ ਆਈ
ਬੜੀ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ
ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਖਾਂਦੀ
ਇਹ ਹਰਿਆਲੀ ਹੈ
ਪਲਾਂ ਛਿਣਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ
ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦੀ ਕੰਗਾਲੀ ਹੈ

ਪੱਤਣ ਪਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪੀ
ਦੇਹ ਧਰਤੀ ਦੀ ਗਾਲੀ ਹੈ
ਇਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ
ਇਸਦੀ ਕੰਗਾਲੀ ਹੈ
ਹਰ ਇਕ ਰਕਬੇ ਤਬਕੇ 'ਤੇ
ਛਾਈ ਮੰਦਹਾਲੀ ਹੈ
ਪੰਖ ਪੰਖੇਰੂ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ
ਸ਼ਿਕਰਾ ਮਾਲੀ ਹੈ

ਮੂੰਜੀ ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨੇ ਰਲਕੇ
ਮੱਤੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮਾਰੀ
ਪਵਨ ਪਾਣੀ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੀਤੀ
ਸੱਤਿਆ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ
ਪੱਤ ਤੇ ਸਤ ਮਿਲੇ ਨਾ ਲੁੱਟੀ
ਮਿਲੇ ਨਾ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰੀਂ
ਉੱਤਰ ਖੰਡ ਦੇਵ ਸਭ ਭੂਮੀ
ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਦਾਨਵ ਹੱਥ
ਵ੍ਰਿਤ ਦਨਾਉਂਦਾ ਅਸ਼ਵ 'ਤੇ ਆਇਆ
ਪਾਰ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਰੱਥ
ਇੰਦਰ ਲੋਕ ਵਿਚ ਸਕਤਾ ਛਾਇਆ
ਨਾ ਕੁਝ ਹੱਥ ਨਾ ਵੱਸ
ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ ਰਵਾਨੀ
ਰੁੱਖੋਂ ਲੱਥੇ ਸੱਕ

ਧਰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਬਲਦ ਨਾ ਕੋਈ
ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ
ਏਸੇ ਬਲਦ ਸਮੁੰਦਰ ਸਦਕਾ
ਸਬਜ਼ ਸੁਹਾਣੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ
ਏਸੇ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ 'ਤੇ
ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ
ਯੁੱਗ ਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਈ ਸਿਰ 'ਤੇ
ਇਹ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਹੈ ਬਦੀਆਂ ਤੋਂ

ਬਲਦ ਸਮੁੰਦਰ ਧਰਤ ਹੇਠਲਾ
ਪੈ ਗਿਆ ਵੱਸ ਕਸਾਈਆਂ ਦੇ
ਸੱਤ ਪਤਾਲਾਂ ਤੀਕਰ ਕੋਹਿਆ
ਆਧੁਨਿਕ ਅਤਿ ਸ਼ੁਦਾਈਆਂ ਨੇ
ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਪਤਾਲ 'ਚ ਕਾਣੋਂ
ਜੀਵਾਂ 'ਤੇ ਬਣ ਆਈਆਂ ਨੇ

ਪਤਾਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕੋਹਿਆ
ਮੁੱਕ ਗਏ ਰੁੱਖ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ
ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬਚਾਊ
ਇਸ ਓਜ਼ੋਨੀ ਕਾਤਲ ਤੋਂ ।

ਆਬ ਬਣਨਗੇ ਖ਼ਾਬ
ਤੁਰੇ ਜਿਨ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ
ਥੋੜ੍ਹ ਚਿਰੇ ਨੇ ਸੁਪਨੇ ਸੰਦਲੀ
ਤੇ ਇਹ ਦਾਈਏ ਚਾਵ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਤਰਸਣਗੇ
ਇਹ ਜੋ ਪੁੱਤ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ
ਮਾਰੂ ਰੇਤ ਉਡੇਗਾ ਇਕ ਦਿਨ
ਖੁਸ਼ਕੀ ਵਿਚ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ

ਕੋਈ ਸਰਾਲ ਸੀਰਮੇ ਪੀ ਗਈ
ਪੀ ਗਈ ਕੁੱਲ ਪਾਤਾਲ
ਅੰਨ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਜਾਲ ਦਾ
ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੁਣ ਕਾਲ
ਜਲ ਦਾ ਅੰਨ-ਜਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਲਗਦੈ
ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਸਾਲ
ਅੰਨ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇ ਜੋਤ-ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ
ਕਰਾਂਗੇ ਕਿੱਥੋਂ ਭਾਲ

ਧਰਤ ਤੋਂ ਸੁੱਕੀ ਹਰ ਇਕ ਗੰਗਾ
ਹਿੱਲੀ ਅਕਾਸ਼ੀ ਗੰਗਾ ਹੈ
ਜਨ ਜੀਵਨ ਲਈ ਬਣੀ ਵੈਤਰਨੀ

ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੰਗਾ ਹੈ
ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੰਗਾ ਹੈ
ਕਿ ਜਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਗੰਗਾ ਹੈ
ਜਲ ਮੁੱਕ ਗਏ ਤਲ ਟੋਭੇ ਸੁੱਕ ਗਏ
ਮਰ ਗਈਆਂ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ
ਜਲ ਮੁਰਗੀ ਹੁਣ ਕਿਧਰੇ ਤੁਰਗੀ
ਬਗਲੇ 'ਤੇ ਬਣ ਆਈਆਂ
ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੋ ਦੂਤ ਪੰਖੇਰੂ
ਜਾ ਜਾ ਦੇਣ ਦੁਹਾਈਆਂ
ਇਹ ਤਹਿਜ਼ੀਬੀ ਕੌਮ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ
ਟੋਲਾ ਕੋਈ ਸ਼ੁਦਾਈਆਂ

ਧਰਤ ਦੇ ਤਨ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ
ਬੋਝ ਪਿਆ ਕੋਈ ਭਾਰੀ
ਜਲ ਸਬਜਾ ਸਰਵਾਈ ਮੁੱਕ ਗਈ
ਹੁਣ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ

ਪੰਜ ਆਬਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ
ਹੋ ਚੱਲਿਆ ਬੇਆਬ
ਪਾਣੀ ਪੱਤਣਾਂ ਤੇ ਅੱਖੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਕ ਚਲਿਆ
ਸੁੱਕ ਚਲਿਆ ਪੰਜਾਬ ਸਾਰਾ ਸੁੱਕ ਚੱਲਿਆ

ਜਦ ਵੀ ਹੋਣੀ ਜਾਂ ਤਕਦੀਰ ਰੁਲਾਇਆ ਹੈ
ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਰਾਇਆ ਹੈ
ਭੀੜ ਬਣੀ ਖੁਦ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਦਰਿਆਵਾਂ 'ਤੇ
ਸੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ, ਪਾਕ ਸ਼ਫ਼ਾਫ਼ ਹਵਾਵਾਂ 'ਤੇ
ਦੱਸੀਏ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਦੁੱਖ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ
ਕਿਸਦਾ ਜਿਗਰਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ
ਕਿੰਝ ਬਚਣਗੇ ਆਬ ਦੁਆਬ ਬਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ?

ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੀਮਤ

-ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਹੋਤਾ

ਜਦ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ
ਦਿੱਤੀ ਦਾਤ ਸਭ ਤੋਂ ਅਨਮੋਲ ਪਾਣੀ।
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਜਿਸ ਦੀ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਏ,
ਇਹੀ ਲਿਖਿਆ ਏ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ

ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਏ ਜੋ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੈਨੂੰ
ਹੱਥੀਂ ਮਿੱਤਰਾ ਕਿਉਂ ਗਵਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਪਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ,
ਵੱਧ ਲੋੜ ਤੋਂ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਵਹਾਉਣ ਲੱਗਾ?

ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਸਭ ਹੋਣ ਲੋੜਾਂ
ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨੀ ਪਲ ਹੋਣਾ
ਬਾਝੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਮੁੱਕ ਜਾਣਾ,
ਜੋ ਅੱਜ ਏ ਉਹ ਨੀ ਕੱਲ੍ਹ ਹੋਣਾ

ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਹਿੰਦੇ,
ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਰਾਹ ਉਹ ਪੈ ਜਾਣਾ
ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਨਾ ਜੇ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ,
ਹੱਥੀਂ ਗਵਾਕੇ ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਰਹਿ ਜਾਣਾ।

ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ
ਤਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਧਾਰ ਚੱਲੀ।
ਤੇਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹਾਰ ਚੱਲੀ

ਥੱਲੇ ਚਲਿਆ ਪਾਣੀ ਤੂੰ ਜੇ ਰੋਕਣਾ ਏ,
ਪੈਣੀ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾਤ ਕਰਨੀ।
ਪਾਣੀ ਮੀਂਹ ਦਾ ਵੀ ਕੱਠਾ ਕਰ ਸੁੱਟ ਥੱਲੇ,
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੀ 'ਚ ਜੇ ਨਹੀਂ ਰਾਤ ਕਰਨੀ।

ਕੁਦਰਤ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਹੈ ਜੇ ਮੇਹਰਬਾਨ ਹੋਈ
ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਦਾ ਕਿਉਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ
ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ 'ਕੁਲਵੰਤ' ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਣਾ,
ਜੇ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।

ਟੱਪੇ

-ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ

ਦਿਲ ਟੁੱਟਦੇ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਤਰਸ ਗਏ,
ਅਸੀਂ ਪੁੱਤ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ।

ਸਾਨੂੰ ਈਦਾਂ ਵਰ ਆਈਆਂ,
ਰਾਵੀ ਤੇਰੇ ਪੱਤਣਾਂ 'ਤੇ,
ਐਵੇਂ ਅੱਖੀਆਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ।

ਮੈਲੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ,
ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਕਰੋ,
ਯਾਰ ਆ ਗਏ ਨੇ ਬਦੀਆਂ ਦੇ।

ਗ਼ਜ਼ਲ

-ਕਵਿੰਦਰ ਚਾਂਦ

ਬਦਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹੈ ਮੌਸਮ, ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ।
ਹੈ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ।

ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਨਗੇ ਬਾਤਾਂ, ਵਡੇਰੇ ਬਹਿ ਬਰੇਤੇ 'ਤੇ
ਕਦੇ ਸੀ ਦੇਖਿਆ ਸਤਲੁਜ 'ਚ ਜਿਹਨਾਂ ਸ਼ੂਕਦਾ ਪਾਣੀ ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਂ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਰਗੇ,
ਤੇ ਹੁਣ ਏਦਾਂ ਹੈ ਜਿੱਦਾਂ ਛੱਪੜਾਂ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਝਨਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਭੈਣੇ, ਦੱਸ ਸਤਲੁਜ ਦਾ,
ਉਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਸੁੱਕੀ ਰੇਤ ਹੈ ਕਿ ਪੇਤਲਾ ਪਾਣੀ ।

ਤਰੇੜਾਂ ਪਾਟੀਆਂ ਨੇ ਧਰਤ ਮਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਦੇ ਉੱਤੇ
ਨਮੋਹਿਆ ਛੱਡ ਕੇ ਹੈ ਤੁਰ ਗਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਪਿਤਾ ਪਾਣੀ ।

ਜਦੋਂ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾਲ ਨਾ ਡੁੱਬਾ,
ਅਸਾਡੇ ਸੋਕਿਆਂ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਵੰਡਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਨਿਰੰਤਰ ਔੜ ਦੀ ਸੋਕੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸੇ,
ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਛਲਕਦਾ ਪਾਣੀ ।

ਨਾ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਰਹੂ ਚਿੰਤਾ, ਘੜੇ ਕੱਚੇ ਦੀ ਪੱਕੇ ਦੀ,
ਨਾ ਹੁਣ ਮਹੀਂਵਾਲ ਨੂੰ ਡੋਬੂ ਝਨਾਂ ਦਾ ਸੁੱਕਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਅਸਾਡੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਸੋਮੇ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਤਾਂ ਸੁੱਕਣਗੇ,
ਅਸਾਡੀ ਸੁੱਚਤਾ ਪਾਣੀ, ਅਸਾਡੀ ਆਸਥਾ ਪਾਣੀ ।

ਜੇ ਪਾਣੀ ਮੁਕਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕ ਫਿਰ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣਗੇ,
ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਪਾਣੀ ।

ਪਾਣੀ ਕੀ ਹੈ ?

-ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੱਧੂ

ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਕਰਦੇ ਸਾਰੇ, ਕਈ ਪਾਣੀ ਨੇ ਮਾਰੇ ।
ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਢ ਹਰਟ ਦੀ ਕੱਢਲੀ, ਲੱਗਪੇ ਰੌਣ ਕਿਆਰੇ ।
ਫੇਰ ਜੱਟਾਂ ਟਿਊਬੈਲਰ ਲਾਤੇ, ਆਗੇ ਜਮਾਂ ਨਜ਼ਾਰੇ ।
ਦੱਬਿਆਂ ਬਟਨਾਂ ਤੋਂ ਧਾਰ ਡਿੱਗੀ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ।

ਥਾਂ ਥਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਛਾਨਣੀ ਕਰਤੀ ਧਰਤੀ ਪਿਆਰੀ ।
ਕੀ ਮੈਂ ਵਿਗਾੜਿਆ ਥੋਡਾ ਪੁੱਤਰੋ, ਫੇਰੋਂ ਕਾਲਜੇ ਆਰੀ ।
ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਜੇ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ।
ਤੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੇ, ਕਰਤੀ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਆਰ੍ਹੀ ।

ਵਸਤ ਕੋਈ ਨਾ ਜੱਗ ਤੇ ਬੇਟਾ, ਜਿਸਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਆਵੇ ।
ਲੋੜ ਪਈ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਵਰਤਦੇ, ਝੋਰਾ ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ ਖਾਵੇ ।
ਸਾਢੇ ਦੱਸ ਫੁੱਟ ਉਤਰੇ ਸਾਲ ਵਿਚ, ਪੇਪਰ ਨਿਊਜ਼ ਬਤਾਵੇ ।
ਕਮਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ।

ਕੋਈ ਦਿਨ ਸੀ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ, ਵਾਂਗ ਗੰਗਾ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ।
ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣੇ ਨਹਾਉਣ ਮੇਰੇ ਵਿਚ, ਹਰ ਕੋਈ ਚੁੱਭੀਆਂ ਲੈਂਦਾ ।
ਗੰਦ ਮੰਦ ਤੇ ਹੂੰਝਣ ਕੂਚਣ, ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ।
ਮਿਲਣਾ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ, ਸਦਾ ਤਰਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ।

ਐ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕੋ ਸਮਝੋ, ਸਭ ਕੁਝ ਜੱਗ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ।
ਏਹਨੂੰ ਸਾਂਭਲੋ ਜੇ ਸਾਂਭੀਦੈ, ਰਲ ਕੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ।
ਲੰਘਿਆ ਵੇਲਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ, ਬਣ ਕੇ ਰਹੂ ਕਹਾਣੀ ।
ਸਿੱਧੂਆ ਜੇ ਬਚਣਾ, ਬਣਜਾ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ।

ਚੂਹੇ

-ਗੁਰਨਾਮ ਢਿੱਲੋਂ

ਅੱਜ ਬਿਆਸਾ
ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਵਗਦਾ ਵੀ
ਇੱਕ ਸੁੱਕਾ ਟੋਭਾ ਜਾਪੇ
ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਆਹਾਂ ਸਿੰਮਦੀਆਂ ਨੇ
ਇਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਰੁੱਖ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਂਦੇ
ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਕੀ ਲੱਗਣੇ ਹਨ ।

ਸਤਲੁਜ ਵੀ ਸੱਥਰ 'ਤੇ ਬੈਠਾ
ਬੁੱਕ ਬੁੱਕ ਨੀਰ ਵਹਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਉਸ ਦੇ ਕੰਢੀਂ ਛਿੱਤਰ-ਥੋਹਰਾਂ
ਮਲੇ ਤੇ ਕਾਹੀ ਦਾ ਜੰਗਲ ਹੈ
ਬੇਵੱਸ ਦੋਵੇਂ
ਗੰਗਾ ਤੇ ਜਮਨਾ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਹੇਠੋਂ
ਲੰਘ ਕੇ ਵਗਦੇ ਹਨ ।

ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਚਿਰੋਕੇ ਵਿੱਛੜ ਚੁੱਕੇ
ਉਧਰ ਉਹ ਵੀ
ਤੱਤੇ ਤਵੇ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਗੂੰ ਪਏ ਤੜਪਦੇ

ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਪੰਜ ਗਜ਼ ਲੰਮੀ ਪਗੜੀ ਨੂੰ
ਦੋਖੀ ਚੂਹੇ ਟੁੱਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ

ਹੁਣ ਤਾਂ ਯਾਰੋ
ਚੂਹੇ ਮਾਰ ਦਵਾਈ
ਖੁੱਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਈਏ
ਪੱਗ ਵਟਾਈਏ ।

ਨਲਕਾ

-ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ

ਤੇਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ
ਸੋਚਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਂਦਿਆਂ
ਕਿਸ ਨੇ ਲਗਵਾਇਆ ਨਲਕਾ

ਕੌਣ ਹੈ ਉਹ
ਜਿਸ ਕੋਲ ਅਜੇ ਹੈ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਫ਼ਿਕਰ

ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਬੈਠਦਾ ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ
ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰੁਕਦੇ ਸਭ ਜਣੇ
ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈਂਦੇ
ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ
ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਉਹ ਵੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ
ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ

ਕਾਲੇ ਪਿੰਡੇ ਵਾਲਾ ਭਈਆ
ਨਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਮਲ ਮਲ ਸਾਬਣ
ਨੇੜੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਉਹ
ਨਹਾਉਂਦਾ ਨਹਾਉਂਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਲਕੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ
ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ
ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੈ ਉਹਦੇ ਕੋਲ
ਨਾ ਬੀਵੀ ਨਾ ਬੱਚੇ ਨਾ ਮਾਂ ਨਾ ਭੈਣ

ਨਲਕੇ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਹਦਾ
ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ
ਨਲਕੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ
ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ

ਨਲਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ
ਕਿਸਨੇ ਲਵਾਇਆ ਹੈ
ਨਾ ਨਲਕਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਉਹ ਭਈਆ
ਨਾ ਮੈਂ
ਨਾ ਲੰਘਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹੀ

ਮੈਂ ਉੱਠਦਾ ਹਾਂ
ਫਿਰ ਧੋਂਦਾ ਹਾਂ
ਇਕ ਵਾਰ ਮੂੰਹ ਹੱਥ
ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ ਪਾਣੀ

ਨਲਕੇ ਰਾਹੀਂ
ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ
ਜੁੜਦਾ ਹਾਂ ।

ਗੀਤ

-ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਰੱਤੂ

ਗੁਰੂਆਂ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਅਸਾਂ ਕਦਰ ਨਾ ਜਾਣੀ ਬਈ ।
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਸੀ ਪਾਣੀ ਬਈ ।
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ....

ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਦੀ ਮਿਲ ਪਈ ਚਲਦੇ ਚਲਦੇ ਰਾਹਵਾਂ ਵਿਚ,
ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵੱਸਦਾ ਸੀ ਕਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ,
ਸਭ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰੀ ਰਵਾਨੀ ਬਈ...
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ...

ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਤੇ ਰੁੱਖ ਬੂਟੜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਰਦੀ ਸੀ,
ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿਆਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਰਦੀ ਸੀ,
ਹੁਣ ਇਹ ਸਭ ਬਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ ਇਕ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਬਈ...
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ...

ਚਾਹੇ ਨਰਮਦਾ, ਚਾਹੇ ਮੈਂ ਜਮੁਨਾ, ਚਾਹੇ ਮੈਂ ਸਤਲੁਜ ਸਰਦਾਰਾ,
ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲ ਗਈਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸਰਕਾਰਾਂ,
ਥਾਂ ਥਾਂ ਮੇਰੇ ਵਹਿਣ ਰੋਕ ਮੇਰੀ ਕਰਨ ਖ਼ਤਮ ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀ ਬਈ...
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ...

ਬੁੱਢਾ ਦਰਿਆ ਨਾਮ ਮੇਰਾ, ਨਾਲੇ ਬੇਈਂ ਨਾਨਕ ਵਾਲੀ,
ਜਲ ਮੇਰੇ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਕਿਉਂ ਗ਼ੰਦਗੀ ਨੇ ਖਾ ਲਈ,
ਗੁਰੂਆਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ, ਚਰਨੀਂ ਲਾ ਨਿਮਾਣੀ ਬਈ..
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ...

ਆਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਂ ਆਖੋ ਪਰ ਇੱਜ਼ਤ ਮੇਰੀ ਕਰਦੇ ਨਾ,
ਮਾਂ ਜੇ ਮਰ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਊ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦੇ ਨਾ,
ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਪਿਆਸੀ ਧਰਤੀ, ਸੋਕਾ ਮਿਲੂ ਇਨਾਮੀਂ ਬਈ...
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ...

ਪਾਣੀ ਹੀ ਜੀਵਨ

-ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਜਗਰਾਓਂ

ਉੱਠੋ ਸਾਥੀਓ ! ਆਓ ਹਾਣੀਓਂ !
ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਓ ਹਾਣੀਓਂ !
ਵੇਖੋ, ਧਰਤੀ ਸੁੱਕਦੀ ਜਾਵੇ,
ਮਰਦੀ ਜਾਵੇ, ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀਓਂ ।

ਵਰਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਕਰਕੇ,
ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਸੁੰਨੀ ਕਰਕੇ,
ਫਿਰ ਵੀ ਬੈਠੇ ਢੀਠਾਂ ਵਾਂਗਣ,
ਖ਼ਾਲੀ, ਹੱਥਾਂ ’ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ,
ਟੁੱਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਫੁੱਲ,
ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਰੁੱਖ ਦੀ ਟਾਹਣੀਓਂ !
ਉੱਠੋ ਸਾਥੀਓ ! ਆਓ ਹਾਣੀਓਂ !!
ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਓ ਹਾਣੀਓਂ !!

ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ,
ਸੁੱਟਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਜੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ,
ਧਰਤੀ ਉਤਲਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ,
ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੂਸ਼ਿਤ
ਜੀਵਨ ਬਿਨ ਪੈਸੇ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ,
ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੋਚੋ, ਅਕਲਾਂ ਦੇ ਦਾਨੀਓਂ !
ਉੱਠੋ ਸਾਥੀਓ ! ਆਓ ਹਾਣੀਓਂ !!
ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਓ ਹਾਣੀਓਂ !!

ਗ਼ਜ਼ਲ

-ਜਸਵਿੰਦਰ

ਕਿਸੇ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਇਕੋ ਤਲਾਅ ਵਿਚ ਭਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।
ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰ ਹੈ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ, ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਚਿੜੀ ਦੀ ਚੁੰਝ ਡੁੱਬੀ ਤਾਂ ਕਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਪਰਕਰਮਾ,
ਲਹੂ ਲਿੱਬੜੀ ਛੁਰੀ ਡੁੱਬੀ ਤਾਂ ਹੋ ਪੱਥਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਾਂਗਾ ਅਗਲੀ ਨਸਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜੇ ਇਹ ਮੈਥੋਂ,
ਇਹ ਕੀ ਹੁੰਦੈ, ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਅਜਬ ਹੈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਉਸਦੀ, ਅਜਬ ਹੈ ਦੋਸਤੀ ਉਸਦੀ,
ਮਚਾ ਕੇ ਲਾਟ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਧਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਇਹ ਸਰਹੱਦਾਂ ਉਲੰਘੇ ਕਿਉਂ ਬੇਗਾਨੇ ਖੇਤ ਕਿਉਂ ਸਿੰਜੇ,
ਫੜੋ ਇਸਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ਤ ਕਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਨਦੀ ਨੂੰ ਤਰਦੀਆਂ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਬ ਜਦ ਆਇਆ,
ਮਚਲਦੀ ਰੇਤ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਗਈ ਨਿੱਤਰ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ।

ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ

-ਗੁਰਿੰਦਰ ਕਲਸੀ

ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਹੈ
ਛੂਹਾਂਗਾ
ਤਾਂ ਲਹਿਰ ਉੱਠੇਗੀ

ਪੱਥਰ
ਪੱਥਰ ਹਨ ।

ਪਾਣੀ

-ਜਸਵਿੰਦਰ ਧਰਮਕੋਟ

ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਸੰਗ
ਕਦੇ ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ
ਤੇ ਕਦੇ ਆਪਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਾਣੀ
ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਜਾਗਿਆ ਕੇਹਾ ਅਹਿਸਾਸ
ਕਿ ਝਰਨੇ, ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆ, ਸਮੁੰਦਰ
ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਜਿਹੇ ਲੱਗਣ
ਕਦੇ ਸ਼ਾਂਤ, ਕਦੇ ਵਿਆਕੁਲ
ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਕਲ-ਕਲ, ਝਰਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ
ਜਾਪਦੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਾਂਗ
ਮਗਨ, ਮਸਤ, ਇਕਸੁਰ, ਇਕ ਲੈਅ
ਤੇ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਮਨ, ਆਪ ਹੀ ਕਹਿ ਉੱਠਦਾ
ਪਾਣੀ...ਪਾਣੀ...ਪਾਣੀ...
ਪੌਣ, ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚਲੀ ਇਹ ਕੇਹੀ ਸਾਂਝ, ਕੇਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ
ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੈ ਨਾਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ
ਬਸ ਇਸੇ ਸੰਵਾਦ 'ਚ ਅਟਕਿਆ ਕਈ ਵਾਰ
ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਲਗਦਾ ਬਾਬਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ
'ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ'
ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਮੇਰੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤਾਈਂ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ
ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਾਸ਼ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿਰਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਸਿਰ ਮੇਰਾ ਹੁੰਦਾ
ਖਾਬ 'ਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੱਥ ਖੰਡੇ ਦਾ ਪਾਹੁਲ ਵੇਖ
ਕਦੇ ਮਨ ਸਿਰ ਤੇ ਕਦੇ ਸਿਰ ਮਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਆਖ਼ਿਰ ਇਹ ਕੇਹੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਪਾਣੀ ਨਾਲ
ਕਿ ਕਦੇ ਤ੍ਰੇਲ ਤੁਪਕਾ ਬਣ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਚਮਕਦਾ
ਕਦੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਬੁਲਬੁਲਾ ਬਣ ਉਗਮਦਾ ਤੇ ਬਿਨਸਦਾ
ਕਦੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਬਣਦਾ
ਤੇ ਕਦੇ ਮਲਾਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਤੇ ਸੁਫਨੇ ਧਰ
ਇਹ ਪਾਣੀ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਆਖ਼ਿਰ ਇਹ ਕੇਹੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਪਾਣੀ ਨਾਲ...

ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ

-ਜਸਪਾਲ ਘਈ

ਹੇ ਪਵਨ ਗੁਰੂ !
ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ! ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ !!
ਤੇਰੀ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਨ ਹੈ
ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ
ਇਹ ਬਾਲਕ ਨਾਦਾਨ ਹੈ
ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਿਹਤ
ਲਗਾਤਾਰ ਹੈ ਗਿਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ
ਨਿੱਤ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਬਲਾਅ
ਉਸਨੂੰ ਹੈ ਘੇਰਾ ਪਾ ਰਹੀ
ਮੇਰੀ ਧਰਤ ਮਾਤਾ
ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ
ਪਲ ਪਲ ਹੈ ਘਬਰਾ ਰਹੀ ।

ਹੇ ਪਵਨ ਗੁਰੂ !
ਮੇਰਾ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ
ਕਈ ਮਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ
ਕੀ ਕੀ ਵਿਕਾਰ ਹੈ
ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਸ ਬੋਝ ਤੋਂ ਬੇਜਾਰ ਹੈ
ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ।।।।।।। ਰੰਗ ਬਣਾ ਰਿਹੈ
ਸੜਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹੈ
ਅੰਦਰੇ ਹੀ ਅੰਦਰ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ
ਕੀ ਖਾ ਰਿਹੈ
ਬੱਸ, ਉਹ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਧੱਸਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹੈ

ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਨੂੰ
ਦੱਸੇ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਲੁਕਮਾਨ
ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਤਾਂ ਬੱਸ ਇਹ ਜਾਣੀਏ
ਕਿ ਜੇ ਘਰ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਹੈ—
ਦੁਖੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ
ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਸਮਾਨ ।

ਹੇ ਪਵਨ ਗੁਰੂ !
ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਤੇਰੀ ਸਿਹਤ ਵੀ
ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਵਧੇਰੇ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਤੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਨੇ ਕਈ ਬਲਾਵਾਂ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ
ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ
ਇਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ
ਬੱਸ, ਮੇਰੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਇਕ ਅਰਜ਼ ਹੈ
ਉਂਝ ਗੁਰੂ ਵਜੋਂ ਤੇਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ।

ਹੇ ਪਵਨ ਗੁਰੂ !
ਆਪਣੇ ਪਲਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਚਹੁੰ ਕੂਟੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇ
ਇਕ ਤਸੱਵਰ ਨੂੰ
ਹਰ ਦਿਲ ਦੀ ਦਸਤਕ ਬਣਾਦੇ
ਮਨ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ 'ਤੇ
ਇਹ ਪੋਸਟਰ ਚਿਪਕਾ ਦੇ
ਕਿ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਬਚੇਗਾ
ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਾਂਗ ਦਾ
ਸਿੰਧੂਰ ਰਹੇਗਾ ।
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚ
ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਹੇਗਾ ।

ਘੱਗਰ

-ਜੈਪਾਲ

ਜਿਸਦੇ ਪਾਣੀਆਂ 'ਚ ਜ਼ਿੰਦ ਧੜਕਦੀ
ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਾਂਗ ਮਿਲਦਾ
ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਡ ਲਡਾਉਂਦਾ
ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦਾ
ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਅੰਨ ਪੱਕਦਾ
ਮਿੱਠੇ ਚੌਲ ਛਕਦਾ

ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ 'ਚ
ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਦੀਆਂ
ਤੇ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠਾ
ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
ਬਜ਼ੁਰਗ ਹਾਲੇ ਵੀ
ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸੱਚ ਜਤਾਉਂਦੇ
ਤਾਂ ਘੱਗਰ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਂਦੇ
ਪੁਆਧ ਦੇ ਇਸ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ
ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ਾਬ ਪੀ ਰਿਹਾ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਇਹ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਅਤੀਤ ਬਣਕੇ ਵਹੇ
ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਬਣੇ
ਆਓ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਂਭੀਏ !

ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ-

-ਜਸਵੰਤ ਜ਼ਫ਼ਰ

ਲਹਿਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨੀਲਾਤਣ
ਬੱਦਲ ਗਰਜਣ ਲਿਸ਼ਕਣ
ਬਰਫ਼ ਛਰਾਟਾ ਕਿਣ-ਮਿਣ
ਦਰਿਆ ਝਰਨਾ ਕਲਕਲ

ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਹਿਣ

-ਡਾ.ਡੀ.ਪੀ.ਸਿੰਘ

ਟਿਕ...ਟਿਕ...ਟਿਕ...
ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਹਿਣ
ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ
ਤੇ
ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ
ਮੁੱਕਦਾ ਜਾ ਰਿਹੈ
ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ।

ਟਿਕ...ਟਿਕ...ਟਿਕ...
ਤੇ
ਗਿਰ ਰਿਹੈ
ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ
ਬਾਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉੱਤੇ ।

ਟਿਕ...ਟਿਕ...ਟਿਕ..,
ਤੇ
ਮਰ ਰਹੇ ਨੇ
ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਜਲ ਦੇ ਭੂਤ ਹੱਥੋਂ
ਦਰਿਆ, ਝੀਲਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਨਾਲੇ
ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ ਵੀ ।
ਸਮਸ਼ਾਨ ਵਰਗਾ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਰਿਹੈ
ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਅੰਦਰ
ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ
ਰੋਕ ਲਵੋ
ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਸ ਵਹਿਣ ਨੂੰ ।

ਨਹੀਂ ਤਾਂ
ਇਸ ਟਿਕ...ਟਿਕ...ਟਿਕ... ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ
ਰੁਕ ਜਾਵੇਗੀ
ਜੀਵਨ ਧੜਕਣ ।
ਤੇ
ਅਣਗਿਣਤ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਉਠਾਈ
ਇਹ ਜਨਮ ਦਾਤੀ
ਹਮੇਸ਼ ਹਮੇਸ਼ ਲਈ
ਬਾਂਝ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਪਾਣੀ

-ਡੀ.ਪੀ.ਜਿੰਦਲ

ਪੰਜ ਦਰਿਆਵੀ ਦੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਵਿਚ
ਇੰਝ ਹੀ ਘਟਦਾ ਰਿਹਾ ਜੇ ਪਾਣੀ ।

ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਤਰਸਾਂਗੇ ਫਿਰ,
ਜੇ ਨਾ ਵਕਤ ਦੀ ਰਮਜ਼ ਪਛਾਣੀ ।

ਇਸ ਬਿਨ ਜਿਊਂਦਾ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ,
ਜਗਤ 'ਚ ਆਇਆ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ।

ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਏ,
ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ।

ਆਓ ਰਲ ਮਿਲ ਯਤਨ ਜੁਟਾਈਏ,
ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਮਧਾਣੀ ।

ਬੱਚਤ ਕਰੀਏ ਰੁੱਖ ਵੀ ਲਾਈਏ,
ਅਪਣਾਈਏ ਕੋਈ ਸੋਚ ਸਿਆਣੀ ।
ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬੀਜੀਏ ਫ਼ਸਲਾਂ,
ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਜੋ ਮੰਗਣ ਪਾਣੀ ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤ ਹੈ,
ਗੁਰੂਆਂ ਲਿਖਿਆ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ।

ਝੀਲ

-ਤਰਸੇਮ

(੧)
ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆਇਆ ਹਾਂ
ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਭੋਪਾਲਾ'
ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲ ਸਫ਼ਰ
ਬਹੁਤ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ

ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ
ਦੂ...ਰ...ਤਕ ਫੈਲੀ ਝੀਲ
ਮੇਰਾ ਥਕੇਵਾਂ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਹਰ ਲਿਆ

(੨)
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੈ
ਸੌਂ ਚੁੱਕੇ ਨੇ ਸਭ ਜੀਆ ਜੰਤ
ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਹਾਂ
ਜਾਂ ਝੀਲ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾਂ
ਲਹਿਰਾਂ ਠੁਮਕ ਠੁਮਕ ਕੇ
ਤੁਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਾਜਣ ਵਾਂਗ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਸਤੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ

ਐ ਲੀਲ੍ਹਾ
ਤੂੰ ਸੌਂਦੀ ਨਹੀਂ
'ਜਾਗਣਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ'
ਮੈਂ ਕੰਨ ਲਾ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ
ਮੈਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਝੀਲ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਆਵਾਜ਼

ਇਕ ਬੂੰਦ

-ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰੌਂਤਾ

ਮੈਂ ਬੱਦਲ ਦੀ ਜਾਈ
ਇੱਕ ਕਣੀ
ਇੱਕ ਬੂੰਦ
ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਲਈ
ਮੂੰਹ ਅੱਡੇ
ਪਪੀਹਾ ਕੂਕੇ
ਤੇ ਬੂੰਦ ਹੀ
ਸਿੱਪੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੈ ਕੇ
ਬਣਦੀ ਹੈ ਮੋਤੀ

ਮੈਂ ਵੱਖ ਵੱਖ
ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੇ
ਮੂੰਹ ਪੈ ਕੇ
ਇਕ ਬੂੰਦ ਹੀ
ਬਣੀ ਹਾਂ
ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ,
ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ,
ਹੈ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ
ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ
ਇਕ ਬੂੰਦ ਹੀ ਹਾਂ
ਸਵੱਛ ਨਿਰਮਲ

ਇੱਕ ਬੂੰਦ
ਮੈਂ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਪਈ
ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਬਣ ਗਈ
ਸੱਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲੱਗੀ
ਤਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਈ

ਮੈਂ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ
ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ
ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ
ਮੈਂ ਇਕ ਬੂੰਦ
ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ
ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਅੰਦਰ
ਸਮੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ

ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ
ਪੈ ਗਏ ਹੋ
ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ
ਪਤਾਲਾਂ ਪਤਾਲ
ਤੁਰੀ ਜਾਣਾ ਹੈ
ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ
ਪਛਤਾਓਗੇ
ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਹੰਝੂ ਹੋਰ ਨਾ ਵਹਾਓ
ਮੈਂ ਪਿਆਸਿਆਂ ਲਈ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਬਣੀ
ਇਕ ਬੂੰਦ ਹਾਂ ।

ਪਾਣੀ

-ਦਵਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ

ਸੱਚੋ ਸੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੀਂ,
ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਂ।
ਪਾਣੀ ਹੈ ਅਣਮੋਲ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ।
ਇਸਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰੀਂ।

ਪਾਣੀ ਸਾਡੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਸੰਗ ਉਮਰਾਂ ਦੀ ਯਾਰੀ,
ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤਕੇ ਪਾਣੀ,
ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰੀਂ,

ਪਾਣੀ ਸਦਾ ਨਿਵਾਣੀ ਵਗਦਾ,
ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰੀਂ,
ਗੰਧਲੇ ਕਰਕੇ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ
ਨਾ ਦੂਸ਼ਿਤ ਘਰ ਬਾਰ ਕਰੀਂ।

ਪਾਣੀ ਸੰਗ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਯਾਰੀ
ਰੁੱਖ ਲਗਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਹਾਣੀ,
ਮਹਿਕਾਂ ਵੰਡਦੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾ
ਵਿਹੜਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰੀਂ।

ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਨਸੀਹਤ,
ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੀਂ,
ਇਕ ਇਕ ਬੂੰਦ ਸਲਾਮਤ ਰੱਖ,
ਜਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ
ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਪਕਿਆਰ ਕਰੀਂ।
ਸੱਚੋ ਸੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੀਂ।
ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਂ।

ਤਿੰਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

–ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ

ਹੇਰਵਾ

ਸੱਤ ਵਿੱਢੇ ਖੂਹ ਦਾ
ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ
ਤਿੱਪ ਤਿੱਪ ਚੋ ਗਿਆ
ਉਂਗਲਾਂ 'ਚੋਂ...

ਨਹੁੰਆਂ 'ਚ
ਫਸੀ ਰਹਿ ਗਈ
ਹੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਗਾਰ...

ਅਰਦਾਸ

ਹੇ ਖ਼ਵਾਜ਼ਾ ਪੀਰ !
ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਮੁਆਫ਼ ਕਰੀਂ
ਤੂੰ ਪਰਤ ਆ...ਉਦਾਸ ਪੱਤਣਾਂ 'ਤੇ
ਤਰਸਦੀ ਸੁੱਕੀ ਨਦੀ
ਲਰਜ਼ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ...
ਮੇਰੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ
ਸਹਿਕ ਰਹੀਂ...ਵਗਦੀ ਰੇਤ ਹੇਠ...

ਪਿਆਸ

ਪਿਆਸ...
ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ
ਪਾਣੀ ਝੀਲ ਦਾ...ਜਾਂ ਛੱਪੜ ਦਾ

ਪਾਣੀ...
ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ
ਪੀਣ ਵਾਲਾ...ਰਾਜਾ ਕਿ ਫ਼ਕੀਰ

ਬੱਦਲ

–ਦੇਵ

ਬੱਦਲ
ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਵਿਜੰਤਰੀ
ਤਪਦੀਆਂ ਦੀਸ਼ਾਤਾਂ
ਹਰਿਆਈ ਲਈ ਉਸਲਵੱਟੇ
ਬੀਜ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ
ਸੰਗੀਤ ਦੇ
ਮੀਂਹ ਦਾ ਚੁੰਮਨ
ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਇਕਾਂਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼
ਬੀਜ ਸਕੇ ਹਰੀਆਂ ਹਰੀਆਂ
ਰੀਝਾਂ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ
ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਰ
ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਫੁਲਕਾਰੀ
ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ
ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸਦੀਵੀ ਸਮਾਰਕਾਂ
ਬਦਲਦੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਉਦਾਸ ਪੌਣ ਦਾ
ਅੰਤਿਮ ਕਤਰਾ
ਟੁੱਟਦਾ ਪੱਤਾ
ਪੱਤਝੜ ਦਾ

ਲੁੱਡਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਤੈਰਦੀ ਬੇੜੀ

-ਦੇਵਨੀਤ

ਪੰਜਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਬੇ-ਆਬ
ਲੁੱਡਣ ਮਲਾਹ ਮਹੀਂਵਾਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ
ਹੁਣ
ਤੇਰੀ ਸੋਹਣੀ ਕੀ ਤਰਕੇ ਆਵੇਗੀ?
ਝਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ
ਤੂੰ ਕਿਨਾਰਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂ
ਝਨਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ
ਮੈਂ ਮਹੀਂਵਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ
ਸੁਹਣੀ-ਸੁਹਣੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ
ਲੁੱਡਣ ਰਾਂਝੇ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਖ਼ੈਰਾਂ ਵਾਲਿਓ-ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਉਡੀਕਾਂਗਾ?
ਹੀਰ ਕਿੱਥੇ ਆਵੇਗੀ ?
ਰਾਂਝਾ ਪੰਜ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਪੀਰ ਡਰੇ ਬੈਠੇ ਹਨ-ਹਾੜ ਵਾਂਗ
ਬੋਲਦੇ ਹਨ:
ਹੀਰ, ਸੱਸੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ
ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਪੁੰਨਣ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ
ਬੇੜੀ
ਲੁੱਡਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ
ਤੈਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਤਰੱਕੀ

-ਦੀਪ ਜ਼ੀਰਵੀ

ਹੋਈ ਤਰੱਕੀ, ਹੋਈ ਤਰੱਕੀ, ਸੋਹਣੇ ਗਾਵਣ ਸਾਰੇ।
ਏਸ ਤਰੱਕੀ, ਹੋਈ ਤਰੱਕੀ, ਕਈ ਲੁੱਟੇ ਕਈ ਮਾਰੇ।

ਘਰੇ ਟੂਟੀਆਂ, ਖੇਤੀ ਟਿਊਬਵੈੱਲ, ਦੇਖ ਤਰੱਕੀ ਪਿਆਰੇ,
ਪਰ ਤਲਾਬਾਂ ਤੇ ਛੱਪੜਾਂ ਨੂੰ, ਉੱਚੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰੇ।

ਪਾਣੀ ਗਿਆ ਪਤਾਲੋਂ ਡੂੰਘਾ, ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਵੀ ਹੋਇਆ,
ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਹੈਨ ਫਿਜ਼ਾਈ, ਘੁਲੀਆਂ, ਦੂਸ਼ਿਤ ਤਨ-ਮਨ ਸਾਰੇ।

ਬਿਨਾਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹੇ ਟਰੈਕਟਰ, ਬਣ ਕੇ ਗਲ ਦੀ ਫਾਹੀ,
ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਭਰੀਆਂ ਭਰਕਮ ਬੇਸ਼ਿਕ, ਪੱਲੇ ਕਿੱਲੇ ਚਾਰੇ।

ਟੂਟੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਦੀ, ਜੂਨ ਉਡੀਕ ਦੀ ਹੋਈ,
ਟਿਊਵੈੱਲ ਡੂੰਘਿਓਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇਰੇ, ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਪਧਾਰੇ।

ਅਸਮਤ ਅਜ਼ਮਤ ਮੁਲਕ ਮੇਰੇ ਦੀ, ਗਹਿਣੇ ਜਾ ਧਰ ਆਏ,
ਕਰਜ਼ ਨੇ ਸੰਘੀਂ ਗੂਠਾ ਧਰਿਆ, ਕੋਈ ਤਾਂ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰੇ।

ਢਾਕੇ ਦੀ ਮਲਮਲ ਦੇ ਗਲ ਨੂੰ, ਬਾਸਮਤੀ ਲੱਗ ਰੋਵੇ,
ਦਸਤੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸੱਥਰ ਉੱਤੇ, ਆਪਾਂ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ।

ਬਿਨ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬਿਨ ਹਾਣੀ, ਦੱਸ ਕੀ ਜੀਵਨ ਹੈ ਜੀਵਨ,
ਹੇਠ ਲਕੋਈ ਬੈਠਾ, ਨ੍ਹੇਰਾ 'ਦੀਪ' ਤਾਂ ਏਹ ਉਚਾਰੇ।

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ

-ਧਰਮ ਕੰਮੇਆਣਾ

ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ।
ਪਾਣੀ ਕਿਹੜਾ ਸੱਤ ਬਿਗਾਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ॥

ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਸਾਡੀ ਪਹਿਲੀ ਪੈੜ ਤੁਰੀ ।
ਪਾਣੀ ਵੱਲੀਂ ਹੀ ਮੁੜ ਕੇ ਹਰ ਪੈੜ ਮੁੜੀ ॥

ਪਾਣੀ ਮੰਗੇ ਰਾਹ ਆਪਣੇ ਵਹਿਣ ਲਈ ।
ਅਸੀਂ ਰੋਕੀਏ ਰਾਹ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ॥

ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੀ ਮੱਲ ਲਏ ।
ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਝੱਲੀ ਜਦ ਛੱਲ ਪਏ ॥

ਅਸੀਂ ਲਾਲਸਾ ਦੀ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ।
ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੱਢ ਪਾਣੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ॥

ਅਸੀਂ ਮਨਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।
ਸੁੱਚੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਕਚਰਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ॥

ਨਿਰਮਲ ਪਾਣੀ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ ਬਣ ਗਏ ।
ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦਰਦ ਸਹੇ ॥

ਜੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅਦਬ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਲਾਵਾਂਗੇ ।
ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਕੁਰਲਾਵਾਂਗੇ ॥

ਪਾਣੀ ਹੱਥੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਮਾਰੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ।
ਪਾਣੀ ਕੋਲੋਂ ਲੱਖ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪਾਵਾਂਗੇ ॥

ਪਾਣੀ

-ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ

(੧)
ਮੇਰਾ ਪਾਣੀ
ਮੈਲਾ ਨਾ ਕਰ
ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੇ ਲਈ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਵਗਦਾ
ਬਾਕੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ
ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ, ਬੂਟਿਆਂ-ਬਿਰਛਾਂ
ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਹੈ

ਤੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪਾਣੀ
ਉਦੋਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਜਦੋਂ ਤੈਨੂੰ
ਪਿਆਸ ਲਗਦੀ ਹੈ
ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖ
ਵੇਖਣ ਲਈ
ਅੱਖਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।
(੨)
ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਜਿਉਂ ਨੀਂ ਜ਼ਿੰਦੇ
ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਵਿਹਾ
ਡਿੱਗਣ ਵੇਲੇ ਝਰਨਾ ਬਣਦਾ
ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਦਰਿਆ।
(੩)
ਮੈਂ ਪਿਆਸੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
ਮੈਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪਿਆਸ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ
ਦਰਿਆ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ
ਮਸ਼ਕ ਦੇਣ ਵੇਲੇ
ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਵੀ ਮੈਨੂੰ
ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।
ਜਿੱਥੇ ਮੱਝਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਫੜ

ਲਾਈਆਂ ਨੇ ਤਾਰੀਆਂ
ਜਾਂ ਸਾਉਣ ਦੀ ਬਰਸਾਤ
ਜਿੱਥੇ ਕੁੜੀਆਂ-ਚਿੜੀਆਂ
ਪਿੱਪਲੀਂ ਪੀਂਘਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ
ਸਵੈ ਦੀ 'ਗੁੱਡੀ' ਫੂਕ ਕੇ
ਕਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਲਾਉਂਦੀਆਂ

ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਹੋਣੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ
ਕੀ ਲਿਖਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰੇ ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ
ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਨੀਰ ਹੀ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ

ਮਿੱਤਰ ਆਖਦਾ
ਤੂੰ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕਵਿਤਾ ।

ਤੁਪਕਾ

-ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ

ਤੁਪਕਾ
ਧਰਤ 'ਤੇ ਡਿੱਗਾ
ਤੇ ਜੜ੍ਹ 'ਚ ਸਮਾ ਗਿਆ

ਉਸ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ
ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਤਣਾਂ
ਫੁੱਲ !
ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਤੋਂ ਪੌਣ 'ਚ
ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਾਹਾਂ 'ਚ
ਮਨਾਂ 'ਚ
ਬਸੇਰਾ ਕਰਦਾ
ਮੋਹ ਬਣ
ਅੱਖ 'ਚੋਂ ਕਿਰ ਗਿਆ
ਤੇ ਫਿਰ ਡਿੱਗਾ ਧਰਤ 'ਤੇ

ਹੁਣ ਜਾਏਗਾ ਫਿਰ ਉਸੇ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ
ਪਾਣੀ ਕਦ ਮਰਦਾ ।

ਪਾਣੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

-ਪਰਮਜੀਤ ਸੋਹਲ

(੧)
ਜਲ ਪਿਤਾ
ਜਲ ਪਿਤਾ ਪਾਲਣਹਾਰ
ਪੁਰਖਿਆਂ ਵਰਗਾ
ਜਲ ਕਰਦਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ
ਮਨੁੱਖ ਜਲ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾਉਂਦਾ ...

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਔੜ
ਮਰੀ ਹੋਈ ਆਸ ਦਾ ਪਿੰਜਰ
ਸੁੱਕੇ ਕੋਏ
ਜਲ ਭਰਦਾ ਟੋਏ
ਮਨੁੱਖ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਦਾ
ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹ
ਸੂਏ, ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆ, ਸਮੁੰਦਰ
ਧਰਤੀ 'ਚ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦਾ ਜਲ
ਫਿਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਬਲ
ਜਲ ਪਿਤਾ ਪਾਲਣਹਾਰ ।

(੨)
ਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ
ਕਿੰਨੇ ਚਾਵ੍ਹਾਂ ਨਾਲ
ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਜੁਆਕ
ਸਿੰਜ ਰਹੇ ਫੁੱਲ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ
ਖਿੜ ਉੱਠੇ ਕਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਬੂਟੇ
ਹੱਸ ਰਹੇ ਨੇ ਜੁਆਕ
ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾਂ
ਕਾਸ਼ ! ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ
ਤੇ ਫੁੱਲ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ।

(੩)

ਜਲ ਦਰਪਣ
ਜਲ ਵਿਚ ਕਮਲ ਤਰਦੇ
ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ
ਜਲ ਨਿਰਛਲ
ਚਿਹਰਾ ਛਲੀਆ
ਜਲ ਤਾਂ ਦਰਪਣ ਹੈ
ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ।

ਜੋਗੀ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦੀ

-ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ

ਪਰਬਤ ਦੀ ਸਿਖ਼ਰ 'ਤੇ
ਬੈਠਾ ਹੈ ਪਾਣੀ
ਸਮਾਧੀ ਸਫ਼ੇਦ ਲਗਾਈ...

ਜੋਗੀ ਉਤਰੇਗਾ
ਪਹਾੜੋਂ
ਕਲਕਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਰਦਾ
ਤੇ
ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਬਣੇ
ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਦੇ
ਬੂਹੇ 'ਤੇ
ਦੇਵੇਗਾ ਦਸਤਕ
...ਅਲਖ਼ ਨਿਰੰਜਨ ਦੀ....
ਪਰਬਤ ਦੀ ਸਿਖ਼ਰ 'ਤੇ
ਬੈਠਾ ਹੈ ਪਾਣੀ
ਸਮਾਧੀ ਸਫ਼ੇਦ ਲਗਾਈ...

ਹਵਾ ਸੰਗ
ਉੱਡ ਤੁਰੇਗਾ
ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਖੇਤ ਰੇਤ
ਸੜਕ ਪੱਥਰ

ਕੱਚਾ ਘਰ ਤੇ ਮਹਾਂਨਗਰ
ਸਭ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹੇਗਾ
ਕਿਣਮਿਣ ਕਿਣਮਿਣ

ਇਕ ਸਾਰ ਵਰ੍ਹੇਗਾ
ਵਿਤਕਰਾ ਮੁਕਤ
ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ...

ਪਰਬਤ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ
ਬੈਠਾ ਹੈ ਪਾਣੀ
ਸਮਾਧੀ ਸਫ਼ੇਦ ਲਗਾਈ...

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ
ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਟੀਸੀ ਦੇ
ਸਿਰ ਦਾ ਮੁਕਟ
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ
ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਨੁੱਕਰ 'ਚ
ਬੈਠੇ ਗ਼ਰੀਬ ਜੀਵ ਦੇ
ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋਂਦਾ

ਹਰ ਥਾਂ
ਇਕ ਸਾਰ
ਵਿਤਕਰਾ ਮੁਕਤ
ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ....
ਹੰਝੂ ਹੰਝੂ ਪਸੀਨਾ
ਕਣੀ ਤ੍ਰੇਲ ਤੁਪਕਾ
ਝਰਨਾ ਝੀਲ ਦਰਿਆ
ਸਾਗਰ ਮਹਾਂਸਾਗਰ
ਮੇਰੀ ਹਥੇਲੀ 'ਤੇ
ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ...

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ
ਸਾਦਗੀ 'ਤੇ
ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਮਨੁੱਖ...

ਪਾਣੀ

-ਪੰਮਦੀਪ

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਨੂੰ
ਪਾਣੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ
ਤੇ ਹੁਣ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ
ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ
ਮੇਰੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ
ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ
ਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਝੀਲਾਂ
ਝੀਲਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਹਰਿਆਲੀ
ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਤੈਰਦੀਆਂ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ
ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਮੰਡਰਾਉਂਦੀਆਂ ਤਿੱਤਲੀਆਂ
ਘਾਹ 'ਤੇ ਟੱਪਦੇ ਟਿੱਡੇ
ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਮੋਰ
ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਢਾਣੀਆਂ
ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਪੇੜ-ਪੌਦੇ, ਪੰਛੀ
ਮੈਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਪਾਣੀ
ਤੇ ਪੁਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ ਆਤਮਾ ਮੇਰੀ
ਆਓ...
ਆਓ...
ਸੁਆਗਤ ਹੈ...
ਸੁਆਗਤ ਹੈ...

ਪਿਆਸ

-ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ

ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਈ
ਪਿਆਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ
ਪਿਆਸ ਜੁੜ ਗਈ
ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ
ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜੁੜ ਗਿਆ
ਪਿਆਸ ਨਾਲ

ਪਿਆਸ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇਗੀ
ਰੇਤ ਨੂੰ
ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ
ਪਰ
ਮਨੁੱਖ ਦੇ 'ਅਰਥਾਂ' ਨਾਲ ਹੀ
ਜੁੜੀ ਹੈ ਪਿਆਸ
ਜੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ
ਹੋ ਗਏ ਬੇਆਸ
ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਏਗਾ
ਸ਼ਬਦ 'ਪਿਆਸ'
ਤੇ ਪਿਆਸ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ
ਆਲਮ ਦਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ !

ਪਾਣੀ

-ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਪੱਤੋ

ਪਾਣੀ ਕਦੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਪਾਕ-ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸਵੱਛ ।
ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਊਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ।
ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੁੰਦੈ
ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ।
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗੰਦ-ਮੰਦ, ਮੈਲ ਧੋ ਕੇ
ਪਾਣੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ।
ਪਾਣੀ, ਵਗਦੇ ਹੀ ਸੋਂਹਦੇ ਨੇ
ਰਸ ਭਿੰਨਾ ਰਾਗ ਛੇੜਦੇ
ਚੁੰਗੀਆਂ ਭਰਦੇ
ਰੂਹਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦੇ ।

ਵਰਸਣ ਸੁੱਚੇ ਮੇਘਲੇ

-ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ

ਵਰਸਣ ਸੁੱਚੇ ਮੇਘਲੇ
ਤਨ ਮਨ ਜਾਵਣ ਭਿੱਜ
ਕੁਦਰਤ ਸਾਹੀਂ ਰੁਮਕਦੀ
ਰਹੇ ਨਾ ਬੰਜਰ ਨਿੱਜ

ਅੰਗ ਸੰਗ ਮਨ ਦੇ ਰਹੇ
ਜਲਥਲ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ
ਕੋਂਪਲ ਕੋਂਪਲ ਪੁੰਗਰਦੀ
ਬਿਰਖਾਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਅੰਬਰ ਲਿਖਦਾ ਧਰਤ 'ਤੇ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ
ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਲਹਿਰਦੇ
ਹਰਿਆਲੇ ਪਰਛਾਵੇਂ

ਕਿਣਕਿਣ ਕਾਇਆ ਵਰਸਦੀ
ਵਰਸੇ ਆਦਿ ਅਨੰਤ
ਸਗਲੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੌਲਦੀ
ਗਾਵਨ ਜੀਆ ਜੰਤ

ਥਲ ਜਦ ਕਰੇ ਅਰਾਧਨਾ
ਅਨਹਦ ਜਾਪ ਕਰੇ
ਜਲ ਵਰਸੇ ਬਣ ਜਲ ਤਰੰਗ
ਤੇ ਥਲ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਠਰੇ

ਉਸ ਪਲ ਸੁਰਾਂ ਉਚਾਰਦਾ
ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਸੁਰਤਾਲ
ਨਿਰਤ ਕਰੇ ਜਦ ਮੇਘਲਾ
ਆ ਪੌਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ

ਜਲ ਦੀ ਬਰਕਤ ਲੋੜਦੀ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਤਾਸੀਰ
ਜਲ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਖ਼ਾਬ ਹੈ
ਬਣੇ ਖ਼ਾਬ ਤਦਬੀਰ ।

ਗੰਗਾ

-ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ

ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਜਦਾ
ਉਗਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ
ਲਹਿ-ਲਹਾਉਂਦੀਆਂ
ਢਿੱਡ ਭਰਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ
ਜੀਵਨ ਦਾਤੀ ਗੰਗਾ ਮਾਂ

ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਹਿੰਮ ਸਿਖਰਾਂ ਤੋਂ ਤੁਰਦਾ
ਸਵੱਛ
ਪਵਿੱਤਰ
ਇਹਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਉੱਸਰੇ ਮੁੱਢਲੇ ਨਗਰ
ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ ਵੱਲ ਛਾਲ
ਗੰਗਾ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੂਚਕ

ਗੰਗਾ ਵਹਿੰਦੀ
ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਗੋਦ 'ਚ
ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ
ਇਕ ਲੰਬਾ ਫ਼ਾਸਲਾ
ਰਿਸ ਰਿਸ ਪਾਣੀ ਇਹਦਾ
ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਅੰਦਰ
ਕਰੇ ਜਰਖ਼ੇਜ਼ ਭੂਮੀ
ਗੰਗਾ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਹੈ
ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ
ਗੰਗਾ ਤੀਰਥ ਹੈ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ
ਗੰਗਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਦੇਣ
ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ

ਪਾਣੀ

–ਬਲਵਿੰਦਰ ਸੰਧੂ

ਇਹ ਜੋ ਨਦੀਏ ਵਹਿੰਦਾ ਪਾਣੀ
ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦਾ ਹਾਣੀ
ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਇਹ ਕੀਕਣ ਮੰਨੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਅਜੇ ਨਿਆਣੀ

ਪਾਣੀ ਦਾ ਰੰਗ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ
ਰੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਨਾ ਹੁੰਦਾ
ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪੀਣਾ ਚਾਹਿਆ
ਇਹ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾ ਹੁੰਦਾ
ਪਾਣੀ ਨੇ ਤਾਂ ਵਗਦੇ ਰਹਿਣਾ
ਡੂੰਘ ਨਿਵਾਣਾਂ ਥਾਣੀਂ...
ਪਾਣੀ ਦਾ ਦਿਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਰਗਾ
ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਿਮਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਥਾਂ ਕੁਥਾਂਅ ਵੀ ਵਸੇ
ਹਰ ਯੁੱਗ ਕਰੇ ਕਹਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਵੀਰ ਹਵਾ ਦੇ ਜਾਣੋਂ
ਇਹ ਧਰਤੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਆਣੀ...

ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰੀ ਮਾਦਾ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੰਮ ਪੀਣਾ
ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਹ ਪਾਟਾ ਝੱਗਾ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀਣਾ
ਜੱਗ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਧਾਣੀ...

ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਨਿਰਮਲ ਪਾਣੀ
ਰੱਬ ਦੀ ਕਰਨ ਕਹਾਣੀ
ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਵਿਚ ਨੀਲਾ ਅੰਬਰ
ਖੜ੍ਹਾ ਚੰਦੋਆ ਤਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਕਲਕਲ ਯਾਰੋ
ਗਾਵੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ...।

ਪਾਣੀ ਬਨਾਮ ਪਾਣੀ

–ਬੀ.ਐਸ.ਬੀਰ

ਪਰਬਤ ਦੀ
ਬੋਦੀ ’ਚੋਂ
ਇਕ ਧਾਰਾ ਫੁੱਟੀ
ਦੋ ਰਾਹਾਂ ’ਚ ਵਟੀਜ ਗਈ
ਅੱਧੀ ਧਾਰਾ
ਝੀਲ ’ਚ ਜਾ ਸਮਾਈ
ਅੱਧੀ ਧਾਰਾ
ਕਲ ਕਲ ਕਰਦੀ
ਨਦੀ ਬਣ
ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ’ਚ
ਰਲ ਵਿਖਾਈ
ਰਮ ਵਿਖਾਈ ।
ਝੀਲ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਘਸਮੈਲਾ, ਬਕਬਕਾ ਹੋਇਆ
ਦਰਿਆ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਜਲ
ਚਾਂਦੀਆਂ ਰੰਗੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ ਸੰਗ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਵਗਿਆ
ਪਸ਼ੂਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ, ਮੱਛੀਆਂ
ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਈਆਂ

ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਂਵਾਲ
ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ
ਸ਼ੀਰੀਂ-ਫਰਹਾਦ
ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੀਹਰਫੀਆਂ
ਗੁਣਗੁਣਾਈਆਂ
ਫ਼ਸਲਾਂ
ਲਹਿ ਲਹਾਈਆਂ
ਬਹਾਰਾਂ ਰੁਮਕ ਰੁਮਕ ਆਈਆਂ
ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਤੇ ਰੰਗਾਂ ਮਿਲ
'ਸਾ ਰੇ ਗਾ ਮਾ ਪਾ ਧਾ ਨੀ' ਦੀਆਂ
ਅਗੰਮੀ ਧੁਨਾਂ ਗੁਣ ਗੁਣਾਈਆਂ
ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਮੌਲਿਆ
ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਮਿਲ
ਬਾਰਹਮਾਹ ਦੀਆਂ
ਰਾਗਣੀਆਂ ਗਾਈਆਂ

ਝੀਲ ਕੰਢੇ
ਨਾ ਪਿੰਡ ਵੱਸਿਆ
ਨਾ ਕੋਈ ਨਗਰ ਪਨਪਿਆ
ਝੀਲ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ
ਬਸ ਉੱਲੂਆਂ, ਟਟੀਹਰੀਆਂ, ਚਮਚੜਿਕਾਂ
ਭੈਅ-ਸਹਿਮ ਦੀਆਂ ਛਉਣੀਆਂ ਪਾਈਆਂ

ਜਾਂ
ਪ੍ਰੇਤ-ਪ੍ਰਛਾਵਿਆਂ
ਅਦਿੱਖ ਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹਿਮ ਦੀਆਂ
ਸਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ
ਲੁੱਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ

ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੇ
ਵੇਦ ਰਚੇ
ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਤੇ
ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ 'ਤੇ
ਗਿਆਨ ਪੀਠ ਦੇ ਸਭ ਮੱਠ ਨੇ ਹੁਲੇ
ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੇ
ਕਰਮ, ਸਰਮ, ਧਰਮ, ਗਿਆਨ ਤੇ
ਸਚ ਖੰਚ ਦੇ ਪਿੜ ਨੇ ਮੱਲੇ ।

ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ
ਅਰੁਕ ਜੀਵਨ
ਦੁਨੀਆਂ ਮਹਿਕਾਉਣ
ਖੜੋਤ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਜੀਵਨ
ਖੜੋਤ ਸਰਾਪਿਆ ਜਲ
ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ
ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਆਉਣ
ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾਉਣ
ਮਨ ਵੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਸਲ ਹੰਢਾਉਣ
ਖੜੋਤ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਪਲ
ਸਰਾਪੇ ਪਲ ਅਖਵਾਉਣ
ਖੜੋਤ ਦੀ ਰੋਹੀ 'ਚ
ਕਦੇ ਨਾ ਫੁੱਲ ਮਹਿਕਾਉਣ।
ਕਿੱਕਰਾਂ ਉਗਣ
ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਥੋਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣ ।
ਖੜੋਤ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਪਾਣੀ
ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਤੇ ਹਸਦ ਕਰਨ
ਮਨ ਹੀ ਮਨ
ਆਪਣੀ ਖੜੋਤ 'ਤੇ ਬੁਦਬਦਾਉਣ ।

ਮਿੱਤਰ ਆਖਦਾ

-ਭੁਪਿੰਦਰ ਫ਼ੌਜੀ ਭੀਖੀ

ਮਿੱਤਰ ਆਖਦਾ
ਤੂੰ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ
ਮੈਂ ਕਿਸ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਾਂ
ਉਸ ਪੰਜ ਆਬ 'ਤੇ
ਜੋ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ
ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ
ਜਾਂ ਉਸ ਖੂਹ 'ਤੇ
ਜਿੱਥੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀਆਂ
ਸਖ਼ੀਆਂ ਸੰਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ
ਜਾਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਹਲਟ ਵਾਲਾ ਖੂਹ
ਜਿੱਥੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ
ਟਿੰਡਾਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਹੇਠ
ਪਾਣੀ ਭਰਦੀਆਂ
ਭੋਇੰ ਦੇ ਸਪੁੱਰਦ ਕਰਦੀਆਂ
ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੱਪੜ
ਜਿੱਥੇ ਮੱਝਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਫੜ
ਲਾਈਆਂ ਨੇ ਤਾਰੀਆਂ
ਜਾਂ ਸਾਉਣ ਦੀ ਬਰਸਾਤ
ਜਿੱਥੇ ਕੁੜੀਆਂ-ਚਿੜੀਆਂ
ਪਿੱਪਲੀਂ ਪੀਂਘਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ
ਸਵੈ ਦੀ 'ਗੁੱਡੀ' ਫੂਕ ਕੇ
ਕਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਲਾਉਂਦੀਆਂ

ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਹੋਣੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ
ਕੀ ਲਿਖਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰੇ ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ
ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਨੀਰ ਹੀ ਭੇਂਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ

ਮਿੱਤਰ ਆਖਦਾ
ਤੂੰ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕਵਿਤਾ ।

ਟੋਭਾ

-ਮਹਾਂਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਰੋਜ਼ ਲੰਘਦਾ ਉੱਥੋਂ ਦੀ
ਅੱਜ ਵੀ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ
ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ
ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸ਼ਾਨ ਹੈ ਉਸਦੀ

ਉਹਦੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ
ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਚਿਹਰੇ
ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ
ਕਦੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾਂ
ਕਦੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ
ਉਹਦੇ 'ਚ ਡੁਬਕੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ
ਦੋ ਘੜੀ ਉਹਦੀ ਪੱਤਣ ਕਿਨਾਰੇ
ਅੱਜ ਵੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਪੁਕਾਰਦੇ
ਰੁੱਕ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ
ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਬਸ ਤੁਰਿਆ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਰੁੱਕ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ

ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ
ਨਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਉਹਦੇ 'ਚ ਨਹਾਉਣਾ
ਸਿਖ਼ਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਬੱਤਖਾਂ ਫੜਨਾ
ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਛਾਲਾਂ ਲਾਉਣਾ
ਮੀਂਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ
ਅੱਕ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲਾਂ ਬਣਕੇ
ਬਚਪਨ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣਾ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤੈਰਨਾ
ਕੁਝ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਹੀ ਸਿਖਾਇਆ

ਉਹਦੇ ਵਿਹੜੇ ਛੱਡ
ਬੇਬੇ ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ
ਕਦੇ ਕੁੰਢੇ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲੀ
ਕਦੇ ਫੂਲ ਵਾਲੀ ਉਧਾਰੀ ਝੋਟੀ
ਕਦੇ ਵਿੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੀ ਕੱਟੀ

ਕਦੇ ਮੌਲੀ
ਆਪ ਬਚਪਨ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ 'ਚ ਗੁਆਚ
ਤਰਾਰੀਆਂ ਡੁਬਕੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ

ਕਿੰਨਾ ਖਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਦਿਨ
ਬਾਪੂ ਮੱਝ ਹੱਕਦਾ
ਮੈਂ ਕਟਰੂ ਨੂੰ ਧੱਕਦਾ
ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ
ਮੈਥੋਂ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਬਣਾਕੇ
ਆਪਣੇ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ
ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਉਹਦੀ ਨੱਕ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ
ਮੈਂ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ
ਬਾਪੂ ! ਆਹ ਦੇਖੀਂ
ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ
ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਉਹਦੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ
ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨਹਾਉਂਦਾ

ਪਰ ਠੇਸ ਲਗਦੀ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ
ਜਦ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ
ਗੰਦਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਦਾ
ਰੁਤਬਾ ਦੇ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰਦਾ
ਕੋਈ ਸਮਝੇ ਨਾ ਸਮਝੇ
ਉਹ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਰਹੀ
ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੇ
ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ
ਕਿ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ
ਕੁਝ ਜੀਵਾਂ ਦਾ
ਨਹੁੰ ਮਾਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਰਿਸ਼ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ
ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਦਾ
ਨਜ਼ਰ ਖੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪਾਣੀ

-ਮਨਮੋਹਨ

(ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ)
ਚਾਣਚੱਕ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ
ਉਹ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੇ ਨਾ ਰਹੇ
ਕਿਨਾਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਲਈ ਹੋ ਗਏ ਬੇਮੇਚ

ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਪਾਣੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਵਗਦੇ ਸੋਭਦੇ
ਪਾਣੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਲਈ ਪਲ ਤੇ ਪੁਲ ਹੁੰਦੇ

ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਏ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ
ਸਭ ਥਾਂ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ
ਘਰ ਪਾਣੀ
ਘਾਟ ਪਾਣੀ
ਪਾਣੀਆਂ ਲਈ ਸਰਾਪ ਬਣੀ
ਮਾਸੂਮ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੀ ਗਏ ਪਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਪਾਣੀਆਂ ਲਈ ਬੇਪਛਾਣ
ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਲਈ ਅ-ਪਾਣੀ

ਗਵਾਹ ਹੈ ਇਤਿਹਾਸ
ਉਹ ਪਾਣੀ ਸੁੱਕੇ ਨਹੀਂ ਅਜੇ
ਜਿੰਨਾ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾਂ
ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਚ ਉਡਦੀ ਵੇਖੀ ਰੇਤ, ਥਲਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ
ਕਿੰਝ ਪਾਣੀਆਂ ਰੁਖ਼ ਬਦਲੇ
ਪਾਣੀਆਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਵੰਡੇ
ਪਾਣੀ ਰੋਏ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ
ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਏ ਕਿੰਝ ਮੁਹਤਾਜ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ

ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਣੀਆਂ ਕੋਲ
ਪਾਣੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਵਗਦੇ ਸੋਭਦੇ
ਪਾਣੀ ਹੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਲਈ
ਪਲ ਹੁੰਦੇ, ਪੁਲ ਹੁੰਦੇ...

ਪਾਣੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

-ਮਨੀ ਸਿੱਧੂ

(1)
ਸੂਰਜ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ 'ਚ
ਤੱਕੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ
ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵਿਖਾਉਣ
ਤ੍ਰੇਲ ਦੇ ਤੁਪਕੇ
(2)
ਵਹਿ ਗਿਆ
ਅੱਖ 'ਚੋਂ ਸਮੁੰਦਰ
ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੀਆਂ
ਮੁੱਛਲੀਆਂ
ਤੋੜ ਗਈਆਂ ਦਮ
'ਸਮੁੰਦਰ ਖਾਰਾ ਕਿਉਂ ਹੈ?'
ਬੱਚੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ
(3)
ਰੁਕਦੇ ਨੇ ਪਾਣੀ
ਹੈਰਾਨ ਹੋ ?
ਰੁਕ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖੋ !
ਤੁਸੀਂ ਕਦ ਰੁਕੇ ਸੀ
ਪਿਛਲੀ ਵੇਰ
ਯਾਦ ਕਰੋ
ਯਾਦ ਨਹੀਂ?
ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੇ
(4)
ਇਕ ਬੂੰਦ ਦੁਆਲੇ
ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ ਕਾਇਨਾਤ
ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਰੁਮਾਲ 'ਚ ਸਾਂਭੀ ਹੈ
(5)
ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੇ

ਪਾਣੀ ਦੀ
ਭਰੀ ਭਰੀ ਨਦੀ
ਬਸ ਵੇਂਹਦਾ ਰਹਾਂ
ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ
ਥਲ ਹਾਂ ਨਾ
(6)
ਬਸ ਪਾਣੀ ਦੀ
ਇਕ ਲੀਕ ਸੀ
ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਕਾਰ
ਜੋ ਵਾਸ਼ਪ ਬਣ
ਬਰਸ ਗਈ।

ਪਾਣੀ

-ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਰਾਏ

ਪਾਣੀ ਤੂੰ ਅਨਮੋਲ ਹੈਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਜਾਇਆ।
ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਅੰਬਰੋਂ ਜਾਂ ਧਰਤੀਓਂ ਆਇਆ।

ਅੰਨ ਬਿਨਾਂ ਜੀ ਸਕੀਏ ਪਾਣੀ ਬਿਨ ਕੀ ਭਰਵਾਸਾ,
ਤੇਰੀ ਕੀਮਤ ਹੈ ਪਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਬੈਠਾ ਪਿਆਸਾ
ਕਦੇਂ ਮੀਂਹ ਕਦੇ ਨਦੀਆਂ, ਚਸ਼ਮਿਓਂ ਵਰਸਾਇਆ।

ਤੈਨੂੰ ਗੰਦਾ ਕੀਤਾ ਪਾਪੀਆਂ ਤੇਰੀ ਸੁੱਚਮ ਖੋਹੀ,
ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਗੰਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ਸਭ ਨਿਰਮੋਹੀ,
ਆਪਣੀ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾ ਕਦੇ ਬਦਲੇ ਕਾਇਆ।

ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਤੂੰ ਕਰੀ ਮਨਮਾਨੀ,
ਤਾਹੀਓਂ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਓ ਸੁਨਾਮੀ,
ਮਾਰੂਥਲ ਪਾਣੀ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਕਿਤੇ ਸੋਕਾ ਪਾਇਆ।

ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਦੋਸਤੋ ਤੁਸੀਂ ਸੰਭਲ ਜਾਓ,
ਪਾਣੀ ਰੱਖੋ ਸਾਂਭ ਕੇ ਨਾ ਮੁਫ਼ਤ ਗਵਾਓ,
ਰਾਏ ਤੂੰ ਕਿਰਸਾਨ ਦੇ ਹੈ ਅੰਨ ਮੂੰਹ ਲਾਇਆ।

ਪਾਣੀ

—ਮਲਵਿੰਦਰ

ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੀ
ਜਦ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ
'ਆਉਣ ਕੂੰਜਾਂ ਜਾਣ ਕੂੰਜਾਂ
ਨਦੀ ਨਹੁਣ ਚੱਲੀਆਂ ।'
ਟਿਕੀ ਰਾਤ
ਟਿਕ ਟਿਕ ਚਲਦਾ ਸੀ ਖੂਹ
ਭਰ ਭਰ ਕੂੰਜਾਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀਆਂ
ਨਿੱਤਰੇ ਪਾਣੀ
ਨਿੱਤਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਰਜਦੇ
ਸਹਿਜ ਤੋਰ ਤੁਰਦੇ ਸਿੰਜਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ
ਮਿਟਾਉਂਦੇ ਤਨ, ਮਨ ਦੀ ਪਿਆਸ
ਤੇ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ
'ਜਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ
ਰੱਬ ਤੋਂ ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ।'
ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ
ਮੇਘਲਾ ਵਰ੍ਹਦਾ ਝੜੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ
ਆਫ਼ਰੇ ਛੱਪੜ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ
ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਮੌਣ ਤਕ ਆ ਪਹੁੰਚਦੇ
ਡੱਡੂਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਗਾਈ ਰੱਖਦੇ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਪੰਜਾਬ
ਪਾਣੀਓ ਪਾਣੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ
ਪਿਆਸੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਜਲ ਛਕਦੀਆਂ
ਤੇ ਕਹਿੰਦੀਆਂ
'ਜਲ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਪਾਇਆ'

ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੋਰ ਕਾਹਲੀ ਹੋਈ
ਖੂਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬੰਬੀਆਂ ਲਈ
ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਹੋਏ

ਸੀਮਤ ਭੋਇੰ ਦੇ ਗਰਭ 'ਚੋਂ
ਵਧਦੇ ਢਿੱਡਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਉਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ
ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਖਲੋ ਗਈਆਂ
ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਆਮਦੀਦ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ
ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਲੋਕ ਹੋਣਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ
ਪਾਣੀ ਪਾਤਾਲੀਂ ਵੀ ਪੁੱਜੇ
ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਬਗਲਗੀਰ ਵੀ ਹੋਏ
ਮਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਝੂਠਾ ਹੋ ਗਿਆ
ਸੁੱਚੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਸਹੁੰ ਨਾ ਰਹੀ
ਅੱਜ ਉਹੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ
'ਪੁੱਤ ! ਬਹੁਤੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ
ਇਹ ਪਾਣੀ ਹੈ'
ਪਾਣੀ ਬੋਤਲਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ
ਪਾਣੀ ਬਰਾਂਡ ਹੋ ਗਿਆ
ਹੁਣ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਤੋਰਨ ਵੇਲੇ
ਮਾਂ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਬਰਾਂਡ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਰੱਖਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ

ਜੇ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਪਾਣੀਆਂ 'ਚ ਇੰਵ ਹੀ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ
ਇੰਵ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਬੇਲਗਾਮ ਰਹੇ
ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੇ
ਸਾਡੀ ਕਾਹਲ ਨੂੰ ਨੱਥ ਨਾ ਪਾਈ
ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਤੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ
ਇੱਥੇ ਉੱਡਦੀ ਰੇਤਾ ਦੇ ਵਾਵਰੋਲਿਆਂ 'ਚ ਤੱਕਾਂਗੇ ।

ਪਾਣੀ

-ਰਾਜੀਵ ਖ਼ਿਆਲ

ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੇ ਨਾਲ
ਸਿਰਫ਼ ਪੀਣ ਗੋਚਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ
ਪਾਣੀ
ਕਦੇ ਲਹਿਰ ਲਹਿਰ ਪੰਘਰਦਾ
ਕਦੇ ਉੱਚਾਈਆਂ ਤਕ ਲਿਜਾਂਦਾ
ਜਵਾਰਭਾਟੇ ਜਿਹਾ
ਕਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦਾ
ਸਹਿਜ ਸਮੁੰਦਰ ਜਿਹਾ
ਕਦੇ ਕਦੇ ਤੁਪਕਾ-ਤੁਪਕਾ ਤ੍ਰਿਪਕਦਾ
ਜੀਵਨ ਜਿਹਾ

ਕਦੇ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਦਾ
ਮੋਤੀ ਬਣਦਾ

ਅੰਬਰਾਂ 'ਚ ਝੂਲਦੀ
ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਤਾਂ ਬੱਸ ਇਕ ਵੰਨਗੀ
ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਾਂਗ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੇਹਿਸਾਬ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਪਾਣੀ

-ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਮੀਰ

ਪਾਣੀ
ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ ਹੁਣ
ਰੱਬ ਜਾਣੇ
ਮਿਊਂਸੀਪਲਟੀ ਦੀ ਟੂਟੀ ਵਿਚ
ਕੀ ਕੁਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਜਾਦੂ, ਟੂਣੇ, ਇਲ, ਬਲਾ
ਅੰਨ੍ਹੇ, ਬੋਲੇ, ਗੂੰਗੇਪਣ ਦੀਆਂ
ਲੈਂਦਾ ਫਾਹੀਆਂ ਪਾ

ਪਾਣੀ

-ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਰੌਂਤਾ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਚ ਬਣਨਾ ਏ ਕੁਝ, ਬਣ ਜਾਹ ਤੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ।
ਭੀੜ 'ਚ ਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਂਗਾ, ਬੰਦਿਆ ਝੂਠ ਨਾ ਜਾਣੀ ।
ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣ ਕੇ, ਧੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੈਲਾਂ,
ਬੰਦਾ ਉੱਤਮ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ, ਮਾਣ ਕਰਨਗੇ ਹਾਣੀ।
ਪਾਣੀ ਵਾਂਗੂ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਰੱਖੀਂ, ਮੇਘਲਾ ਬਣ ਕੇ ਵਰਸੀਂ,
ਊਚਾਂ-ਨੀਚਾਂ, ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਣੀ।
ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਨਿਮਰ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਸ ਕੇ,
ਏਕੇ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਚਲਦੀ ਰਹੂ ਕਹਾਣੀ ।
ਪਾਣੀ ਬਣ ਪੈ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ, ਠੰਢ ਕਾਲਜੇ ਪਾ ਕੇ,
ਪਿਆਸੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਕੇ, ਡਾਢੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣੀਂ ।
ਪਾਣੀ ਸਰਸਾ, ਪਾਣੀ ਗੰਗਾ, ਪਾਣੀ ਜ਼ਬਤ 'ਚ ਬੱਝੇ,
ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਪਲੀਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਈਆਂ ਮਾੜੀ ਠਾਣੀ ।
ਪਾਣੀ ਬਣ ਹਰ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾ ਦੇ, ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਨਾ ਰੌਂਤੇ
ਹੜ੍ਹ ਬਣਨਾ ਵੀ ਪੈ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਵੰਡ ਕਾਣੀ ।

ਪਾਣੀ

-ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ

ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ 'ਚ
ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੁੱਕਦਾ-ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰੋਂਦੀ
ਤੇ ਬੱਚੇ ਇਕ ਰੋਟੀ ਲਈ ਤਰਸਦੇ
ਤੇ ਫਿਰ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਜਦੋਂ ਵੀ ਉੱਛਲਦਾ-ਤਾਂ ਹੜ੍ਹ ਔਂਦੇ
ਤੇ ਬੱਚੇ ਇਕ ਛਾਂ ਲਈ ਤਰਸਦੇ
ਪਰ ਕੋਈ ਨੈਣਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ -
ਜਦ ਵੀ ਉੱਛਲਦਾ, ਹੰਝੂ ਔਂਦੇ
ਤੇ ਬੱਚੇ ਇਕ ਮਾਂ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ।

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਪਾਣੀ

-ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਾਇਣ ਭੀਖੀ

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਪਾਣੀ
ਨਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ ਹੈ
ਨਾ ਵਹਿੰਦਾ ਨੀਰ ਹੈ
ਇਹ ਖੁਦ ਜਲ ਰਿਹੈ
ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਲਾ ਰਿਹੈ
ਤੇ ਜਲ ਜਲ ਕੇ
ਥਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹੈ ।

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ
ਇਹ ਅੱਗ ਰੰਗਾ ਪਾਣੀ
ਪੈਟਰੋਲ ਰੰਗਾ ਪਾਣੀ
ਜੀਅ ਜੰਤ ਤੜਫਾਵੇ
ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਵੇ
ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਔੜਾਂ ਲਾਵੇ ।

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਪਾਣੀ
ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੁੱਖ ਦੀ
ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ
ਹੂਕ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ
ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ
ਤੇਹ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ

ਅੱਜਕਲ੍ਹ
ਬੋਤਲਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਦੇਖਦੇ
ਹੋਕਾ ਲਾ ਲਾ ਵੇਚਦੇ
ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ
ਦੇਖੋ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ
ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਾਣੀ !
ਮੇਰੇ ਖੇਤ ਦੇ ਪਾਣੀ !!

ਮਹਾਨਗਰ 'ਚ ਵਸਦੀ ਝੀਲ

-ਵਨੀਤਾ

ਮਹਾਨਗਰ 'ਚ ਵਸਦੀ ਝੀਲ
ਜਦੋਂ ਝੀਲ ਸੀ
ਤਦ ਆਸ ਪਾਸ ਨਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ
ਨਾ ਹੀ ਮਹਾਂਸਾਗਰ
ਬਸ ਝੀਲ ਸੀ
ਤੇ ਨਾ ਆਸ ਪਾਸ ਸਨ ਰੁੱਖ ਬਿਰਖ ਬੂਟੇ
ਪਾਣੀਆਂ 'ਚ ਬੱਤਖਾਂ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ
ਤੇ ਝੀਲ ਸੀ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ

ਕੋਈ ਝੀਲ 'ਚ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀਮਾਂ
ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਰਗੋਸ਼ੀਆਂ
ਝੀਲ ਚੱਕਰਦਾਰ ਤਿਹਾਈਆਂ ਦੇ ਨਰਿਤ ਕਰਦੀ
ਆਪਣੇ ਨਾਦ ਨਾਲ ਜਲ ਤਰੰਗ ਛੇੜਦੀ
ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਅਤੱਲ ਤਲ ਵਿਚ
ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ
ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਉਸਦੇ ਆਸ ਪਾਸ
ਵਸ ਗਿਆ ਨਗਰ
ਹੁਣ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਸੀ
ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ
ਆਵਾਜਾਈ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ
ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ
ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ
ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ
ਕੋਈ ਧੋਣ ਲੱਗਾ ਉਸਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬੂਟ
ਕੋਈ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗਾ ਧੋਬੀ ਘਾਟ
ਕੋਈ ਬੁਹਾਰਦਾ ਕਚਰਾ ਸੁੱਟਦਾ ਝੀਲ 'ਚ
ਕੋਈ ਗੋਤੇ ਲਾਂਦਾ ਉਸਦੇ ਪਾਣੀਆਂ 'ਚ

ਪਰ ਉਹ ਝੀਲ ਸੀ
ਚੁਪਚਾਪ ਅਡੋਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਸਹਿੰਦੀ ਰਹੀ
ਨਗਰ ਹੋਰ ਹੋਇਆ ਵਿਕਸਤ ਬਣਿਆ ਮਹਾਨਗਰ
ਵਧਿਆ ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ
ਚਾਹੀਦੀ ਥਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ
ਕੱਟਿਆ ਬਾਗ, ਸੁਟਿਆ ਮਲਬਾ
ਪਾਇਆ ਕਚਰਾ
ਪੂਰ ਦਿੱਤੀ ਝੀਲ
ਬਣ ਗਈ ਕੰਕਰੀਟ
ਉਸਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ
ਜਿੱਥੇ ਤਰਦੀਆਂ ਸਨ
ਬੇੜੀਆਂ, ਮੱਛੀਆਂ, ਬੱਤਖਾਂ
ਹੁਣ ਦੌੜਦੀਆਂ ਉਸ ਉੱਪਰ
ਰੇਲਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਬੱਸਾਂ
ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਵਿੱਸਰ ਗਿਆ
ਮਹਾਨਗਰ
ਕਿ ਇਹ ਸੜਕ ਇਹ ਹਾਈਵੇ
ਜਿੱਥੇ ਨਿਰੰਤਰ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਭਵਿੱਖ
ਇਹ ਕਦੇ ਝੀਲ ਸੀ
ਝੀਲ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਸੀ
ਜਿਸਦੇ ਪਾਣੀ ਸੁਣਦੇ ਸੀ
ਸਰਬੱਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ
ਅਜ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀ
ਕਿਸਨੇ ਡੀਕੇ ?
ਸੂਰਜ ਡੀਕੇ
ਧਰਤੀ ਚੂਸੇ
ਜਾਂ....

ਸਮੁੰਦਰ

–ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ

ਗੁੰਮ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ
ਓਹ ਨਦੀਆਂ
ਛੈਲ ਛਬੀਲੀਆਂ
ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਨੱਚਦੀਆਂ

ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਹੁਣ
ਸਮੁੰਦਰ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ
ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ
ਗੁਸੈਲ
ਖੌਲਦਾ ਸਮੁੰਦਰ
ਬਰਫ਼
ਇਹਦੀ ਮਾਂ ਜੋ ਹੁੰਦੀ ਸੀ
ਠੰਢੀ ਦੁਆ ਜਹੀ
ਉਤਰਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮਰ ਗਈ
ਮੁੜਦੀ ਹੈ ਆਪਣੀ ਮੌਤ 'ਚ ਪਰ
ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ

ਆ ਬੈਠਦੀ ਚੁੱਪੀ ਚਪੀਤੀ
ਟੀਸੀ ਉੱਤੇ
ਰੁੱਖ 'ਤੇ
ਛੱਤੀਂ
ਮੈਦਾਨੀ ਵਿਛਦੀ
ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ
ਟਿਕਦੀ ਦੋ ਪਲ
ਵੇਖਦੀ–
ਉਦਾਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ
ਵੇਖਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
ਤੈਰਦੀ
ਚੁੱਪ ਰਵਾਨਗੀ 'ਚ

ਕਿ ਛੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ
ਮਾਂ ਦਾ ਮੁੱਠ ਕੁ ਸਰੂਪ ਦੂਰ...ਬਹੁਤ ਦੂਰ

ਵਗਦਾ
ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਂਦਾ
ਜਨਨੀ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਆਪਣੀ
ਜਵਾਰਭਾਟਿਆਂ ਥੀਂ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦਾ
ਡੂੰਘੇ ਦੁੱਖ ਵਾਂਗ
ਸਮੁੰਦਰ...
ਲੱਖਾਂ ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ
ਅਰਬਾਂ ਘੋਗੇ ਸਿੱਪੀਆਂ
ਛਾਤੀ 'ਚ ਲਕੋਂਦਾ
ਅਸੰਖ ਛੱਲਾਂ
ਖਰਬਾਂ ਲਹਿਰਾਂ 'ਚ
ਆਪਣੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਬਦਲਦਾ
ਸੰਝ ਸਵੇਰੇ
ਸਮੁੰਦਰ ਚਿੜੀਆਂ
ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲਦਾ:
ਹਾਏ !
ਮੇਰੀ ਮਾਂ
ਓਹ ਸ਼ਾਂਤ ਦੇਵੀ
ਪਰਬਤਾਂ ਦਾ ਕੱਜਣ
ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਆਂਚਲ
ਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਭੇਤ...
ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਰੀ...
ਮਰਦੀ ਰਹੀ...
ਹਰ ਰੁੱਤੇ ਪਰ ਮੈਂ ਜਿਊਂਦਾ...
ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ
ਗੁਸੈਲ
ਖੌਲਦਾ
ਸਮੁੰਦਰ...ਮੈਂ !

ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ

-ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ

ਪਾਣੀ ਦਾ ਰਚਿਆ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ।
ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ, ਮਾਰ ਉਡਾਰੀ ਪਹਾੜੀ ਚੜ੍ਹਦਾ,
ਫੇਰ ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਬਣ ਰੋਂਦਾ, ਵੇਖ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ।
ਮੁਰਝਾਏ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿਚ, ਫੇਰ ਕਰਦਾ ਵਾਸ ।
ਹਰਿਆਵਲ ਵੇਖ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ, ਫੇਰ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਂਦਾ ਧਾਰ ।
ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨੱਚਣ ਲੱਗਦਾ ।
ਫੇਰ ਦਰਿਆ ਨਾਲੇ ਬਣ ਧਰਤ ਵੱਲ, ਕਰ ਮੂੰਹ ਦਿੰਦੇ ਧਰਤ ਨੁਹਾਲ ।
ਧਰਤੀ ਰੱਜ ਵੇਖ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੰਸਾਰ ।
ਬੰਦਿਆ, ਪਾਣੀ ਗੰਧਲਾ ਨਾ ਕਰ, ਨਾ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ।
ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਊਣਾ ਤੇਰਾ,
ਬੁਰਾ ਹੋ ਜਾਊ ਹਾਲ ।
ਪਾਣੀ ਦਾ ਰਚਿਆ ਸੰਸਾਰ ।

ਪਾਣੀ

–ਜੈ ਸਿੰਘ 'ਜੱਸਾ'

ਪਾਣੀ ਦੀ ਹਰ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਬੰਦਿਆਂ,
ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਡੋਲ੍ਹ ।
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ਪਾਣੀ ਦੀ,
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ।

ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਾਣੀ,
ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ।
ਕੋਈ ਨਾ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ,
ਖੂਬ ਭੰਡਾਰ ਕਰਾਇਆ ।
ਅਸੀਂ ਰਹੇ ਅੱਜ ਤਕ ਸਭ ਕਰਦੇ,
ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਲੋਲ ।
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ਪਾਣੀ ਦੀ,
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ।

ਸਾਡੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ 'ਚੋਂ,
ਇੱਕ ਤੱਤ ਹੈ ਪਾਣੀ।
ਏਸ ਅਮੋਲਕ ਤੱਤ ਦੀ ਅੱਜ ਤਕ,
ਕਦਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਜਾਣੀ ।
ਹਾਲੇ ਵੀ ਲਉ ਸਾਂਭ ਪਾਣੀ ਨੂੰ,
ਕਰੋ ਨਾ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ।
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ਪਾਣੀ ਦੀ,
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ।

ਛੱਡ ਦਿਉਂ ਜੇ ਬੀਜਣਾ ਝੋਨਾ,
ਰੁੱਖ ਨਾ ਲਾਉ ਸਫ਼ੈਦਾ ।
ਬੱਚਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਹੋ ਜਾਊ,

ਸਭ ਦਾ ਹੋ ਜਾਊ ਫਾਇਦਾ ।
ਹਰ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ,
ਵੇਖੋ ਜ਼ਰਾ ਫਰੋਲ ।
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ਪਾਣੀ ਦੀ,
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ।

ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ,
ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈਏ ।
ਬਾਰਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ 'ਜੱਸਿਆ',
ਹੀਲੇ ਕਿਸੇ ਬਚਾਈਏ ।
ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦੋ,
ਬਾਕੀ ਕੁਦਰਤ ਕੋਲ ।
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ਪਾਣੀ ਦੀ,
ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਅਣਮੋਲ ।

M: 97814-01142
M: 99150-38294